

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

BERTRAND RUSSELL'IN DİN ELEŞTİRİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YASEMİN UĞURLU ŞENGÜL

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ELİF NUR ERKAN BALCI

BOLU, HAZİRAN – 2024

KABUL VE ONAY SAYFASI

Yasemin UĞURLU ŞENGÜL tarafından hazırlanan “**BERTRAND RUSSELL’IN DİN ELEŞTİRİSİ**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Bilimleri Felsefesi Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans/Doktora Tezi olarak oy birliği/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir.
29/07/2024

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman

Doç. Dr. Elif Nur ERKAN BALCI

Sakarya Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Mehmet Fatih DEMİRCİ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Mustafa YILDIZ

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

YASEMİN UĞURLU ŞENGÜL

ÖZET

BERTRAND RUSSELL'İN DİN ELEŞTİRİSİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
YASEMİN UĞURLU ŞENGÜL
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: ELİF NUR ERKAN BALCI)

BOLU, TEMMUZ - 2024
(XIII + 58)

Modern dönemlere girerken düşünce tarihini kökten etkilemiş en önemli olay, şüphesiz Mantıkçı Pozitivizm'in bilimi ve aklı önceleyen, dinî inancı öteleyen bir paradigamaya dönüşmesidir. Tüm düşünce dünyasının Mantıkçı Pozitivizm'den etkilenerek klasik düşünceden ve onun etkilerinden uzaklaştığı bir dönemde önemli bir isim olan Bertrand Russell Mantıkçı Pozitivizm'den ilham alarak kendi düşünce sistemini kurmuştur. Bertrand Russell kurduğu bu felsefi sisteme Mantıksal Atomculuk Felsefesi adını vermiştir. Mantıkçı Pozitivizm gibi bir dil felsefesi olan Mantıksal Atomculuk felsefesi özünde dilin atomik parçalarına kadar analiz edilerek dilden kaynaklı mantıksal problemleri ortadan kaldıma iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Mantıksal Atomculuk felsefesiyle beraber Russell yeni bir dil inşa etme çabası içerisine girer. Biz bu çalışmada Russell'in bu dili inşa sürecini açıklamaya çalışarak, dilin olguyla ve gerçeklikle olan bağına değindik. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Russell'in din-bilim ilişkisini nasıl kurduğu üzerinde durularak tarihi süreçte din-bilim ilişkisindeki durumu da göz önüne almış olduk. Tezimizin ana konusu Russell'in din konusunda eleştirel bakış açısını ortaya koymak ve anlamsız bulduğu dinî kavramları nasıl eleştirdiğine bakmaktır.

ANAHTAR KELİMELELER: Bertrand Russell, Mantıkçı Pozitivizm, Mantıksal Atomculuk, Din, Analiz

ABSTRACT

BERTRAND RUSSELL’S CRITICISM OF RELIGION

MA THESIS

YASEMİN UĞURLU ŞENGÜL

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES

(SUPERVISOR: ASSOC. PROF. ELİF NUR ERKAN BALCI

BOLU, JULY- 2024

(XIII + 58)

As we enter the modern period, the most important event that has radically affected the history of thought is undoubtedly the transformation of Logical Positivism into a paradigm that prioritizes science and reason and postpones religious belief. At a time when the entire world of thought was influenced by Logical Positivism and moved away from classical thought and its effects, Bertrand Russell established his own system of thought with an original attitude, inspired by Logical Positivism. Bertrand Russell called this philosophical system he founded the Philosophy of Logical Atomism. A philosophy of language like Logical Positivism, the philosophy of Logical Atomism emerged as a claim to eliminate logical problems arising from language by analyzing the language down to its atomic parts. With the philosophy of logical atomism, Russell attempts to build a new language. In this study, we tried to explain Russell's language construction process and touched upon the connection of language with phenomenon and reality. In the following sections of the study, we focused on how Russell established the religion-science relationship and took into account the situation in the religion-science relationship in the historical process. The main subject of our thesis is to reveal Russell's critical perspective on religion and to look at how he criticizes religious concepts that he finds meaningless.

KEY WORDS: Bertrand Russell, Logical Positivism, Logical Atomism, Religion, Analysis

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ ..Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
TEŞEKKÜR	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. BERTRAND RUSSELL’IN FELSEFİ YÖNTEMİ	4
1.1 Dil Nedir	7
1.2 Olgu Nedir	9
1.3 Gerçeklik Nedir	11
İKİNCİ BÖLÜM	16
2. DİN VE BİLİM İLİŞKİSİ	16
2.1 Din ve Bilim İlişkisinde Bertrand Russell’ın Bakış Açısı	16
2.2 Din Özü İtibariyle Nedir	23
2.2.1 Tanrı	27
2.3 Bilim Nedir	32
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	34
3. BERTRAND RUSSELL’DA DİN ELEŞTRİSİ.....	34
3.1 Bertrand Russell Öncesi Ortaçağda Din.....	34
3.2 Bertrand Russell Öncesi Aydınlanma Döneminde Din.....	35
BERTRAND RUSSELL’DA DİNE ELEŞTİREL BAKIŞ	39
SONUÇ	53
KAYNAKLAR	56

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

BAİBÜ : Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

çev. : Çeviren

v.b. : Ve Benzeri

v.d. : Ve Diğerleri

y.y. : Yüzyıl

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın yürütülmesi esnasında desteğini hiç esirgemeyen başta kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Elif Nur ERKAN BALCI'ya çalışmalarım esnasında bana sabır göstererek destek olan değerli eşime ve tüm aileme teşekkür ederim.

GİRİŞ

Batı felsefesi klasik Yunan mantığını modern dönemlere girerken bilimsel ve felsefi ilerlemenin önünde bir engel olarak görmeye başlamıştır. Hume ile birlikte analitik felsefenin kurucusu bir çok düşünürün benzer şekilde klasik mantığı yetersiz gördüğü bilinmektedir. Öyle ki artık felsefe bilimsel çabanın önünde bir bariyer gibi olup epistemolojik statüsünü kaybetmiş olmasından dolayı en kısa sürede klasik mantığın yerine daha çok iş görecektir bir işlevsel mantık gelmelidir. Bu noktada insanı tümden parçaya götüren dedüktif akıl yürütmektense parçalı yapıdan tümele götüren mantıksal çaba daha iyi sonuçlar getirebilir. Tümelin bilgisi soyut kavramlar üretirken bununla birlikte de hayatın işlevsel gerçekliğine katkısı artık sorgulanmaya başlandı. İnsan için artık kavramsal gerçekliğin yerini hızla olgusal gerçeklik almalıdır. Klasik felsefede düşüncenin ortaya çıkması daha çok öznenin süreçte aktif olması ile mümkündür. Modern analitik düşünce bilginin ortaya çıkmasını objenin deneyimlenmesiyle mümkün görmektedir.

Analitik felsefenin gerek Amerika gerek Avrupa kıtasında geniş bir yankı uyandırmasıyla beraber idealist felsefenin mantıksal ve metafiziksel yaklaşımlarına şüphe ile yaklaşılmaya başlandı. Bunun yerini ise analitik felsefenin matematiksel mantığı almış oldu. Analitik felsefenin önde gelen isimleri arasında G.E.Moore, Gottlob Frege, Ludwig Wittgenstein, Rudolf Carnap ve Bertrand Russell gibi filozoflar vardır. Mantıkçı pozitivistler olarak da bilinen bu filozoflara göre klasik mantık metafiziksel bir dünya inşa ederek gündelik dil ile bilim dili arasına uçurumlar koymaktadır. Çünkü onlara göre yalnız kesin olarak doğrulanabilen önermeler anlamlı olabilir. Böylece metafiziksel önerme ve kavramlar anlamdan yoksun olarak görülür.

Analitik felsefenin bir uzantısı olan mantıksal atomculuk 20.y.y'da ortaya çıkmış, Bertrand Russell tarafından kurulmuş bir mantık ve dil felsefesidir. Mantıksal atomculuk günümüze değin uzanan ve analitik felsefeye katkılar sağlamış önemli felsefi bir kuramdır. Mantıksal atomculuk modernizimin etkisiyle

ortaya çıkmış ve dilin mantıksal yapısını anlamak için derinlemesine bir incelemedir. Genel bir bakış açısıyla mantıksal atomculuk mantık ve matematik temelli bir bilimsel yapı olarak görülür.

Bu anlayışa göre dildeki her önerme daha basit ve anlam açısından daha temel parçalara bölünebilir. Dildeki atomsal yapı dünyadaki atomsal yapılara karşılık gelir ve bu atomsal önermeler kendinden başka hiçbir önermeye indirgenemezler. Bertrand Russell bu temel parçaları mantıksal atomlar olarak adlandırır ve en küçük birimler olarak kabul eder. Bu atomlar düşünce ve dilin yapı taşları olup anlamı açıklamak için ayrı ayrı analiz edilirler. Nasıl ki fizikteki gibi maddenin temel yapısı atomlardan oluşuyor ise dilin yapısı da fiziksel olmayan anlamsal olan atomik bir yapıdan oluşmaktadır. Mantıksal atomculuk dil ile gerçeklik arasında yalın bir köprü kurma iddiası olup anlamı dilin gündelik, karmaşık ve paradoksal belirsizliklerinden arındırma çabasıdır. Bu da mantık ve matematiğin prensipleri sayesinde somut bir gerçeklik kazanabilir. Bertrand Russell'a göre klasik anlamda bu haliyle dil tecrübe alanımızın dışında olup bilimin ilerlemesi fikrine uzaktır.

Bu çalışmamızda Bertrand Russell'ın dine bakış açısı konu edilecektir. Mantığın matematiksel bir kimliğe bürünmesiyle beraber metafiziksel bilgi günlük yaşamdaki statüsünü kaybetmiş ve analitikçiler tarafından büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle Russell, metafiziği dünyayı bir bütün olarak anlama girişimi olarak tanımlar ve evreni anlama ile ilgili böyle bütüncül bir bakış açısını da sorunlu görür. Çünkü evren tikellerden meydana gelen tecrübe edilebilen nesnelerin toplamından oluşur. Metafizik önermeleri hayatın somut gerçekliğinden uzak gören Russell bu önermeleri anlamsız görerek üzerinde konuşmaya değer görmez. Russell için metafiziksel belirsizlik değil de matematiksel kesinlik anlamlı olmanın ön şartıdır. Mantığı kavramsal olmaktan kurtaran, biçimsel bir kimliğe dönüştüren Frege'yi takip eden Russell bu yolla metafizikten insanlığı kurtardığını düşünür.

Çalışmamız üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Russell'ın felsefi yöntemi incelenmektedir. Bu bölümde dil, olgu ve gerçeklik nedir gibi mesleler üzerinde durulmaktadır. Devamında dil ile gerçeklik

arasındaki ilişki durumu ele alınmaktadır. Russell'ın mantıksal atomculuğu da bu kısımda tartışılmaktadır.

İkinci bölüm itibariyle de Russell'da din ve bilim ilişkisi ele alınmakta olup Russell'ın bu dual ilişkideki tutumu incelenmektedir. Çalışmamızda Russell'a göre din ve bilim ilişkisi çerçevesinde din nedir konusu bir alt başlık olarak konu edilmiştir. Diğer bir yandan da bu bölümde dinin özüne değinilmiştir. Din konusu irdelenirken Tanrı meselesini ihmal etmemek adına Tanrı'nın varlığı ve Tanrı'nın varlığına dair deliller de alt başlıklarda konu edinilmiştir. Russell'da din ve bilim ana başlığı altında işlenecek olan bir husus da bilim nedir konusudur.

Son bölümde çalışmanın asıl konusu olan din ve bilim çatışması noktasında Russell'ın dine getirdiği eleştiriler irdelenmektedir. Din ve bilimin çatışma alanları ve sonuçları batılı bir felsefecinin gözüyle ele alınmaktadır. Bu bölümün alt başlığında Russell'ın dinlerde gördüğü tutarsızlıkları bir mantıkçı atomcu olarak nasıl ele aldığı ifade edilmektedir. Russell'a göre sorunun kaynağı olan din ile olgu arasındaki uyumsuzluklar da bu başlıklar altında ele alınmaktadır. Russell'ın dine eleştirel bakış açısına geçmeden önce ondan önce Orta çağda din ve aydınlanma dönemi din algısı üzerinde de durulmaktadır.

Mantıksal atomculuk bilindiği üzere yapısı itibariyle metafiziksel kavramlara ve düşünme şekline mesafelidir. Benimsediği analiz yönteminden dolayı teorik meselelere detaylı bir incelemede bulunan Russell, din konusunda olgusalılık ve rasyonellik kriterlerini katı bir şekilde işletmektedir. Bu yüzden Russell'a göre din ve dinden kaynaklı her kavram anlamsız olup konuşulmaya değer bile değildir. Bu noktada biz de çalışmamızda Russell'da din bu kadar anlamsız görüldüğü halde neden üzerinde bu denli mesai harcanmıştır noktasını ele almaktayız. Bu nokta irdelenerek aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Çelişkili bir tutum olarak mı yoksa Russell'ın haklı sebepleri mi var bu da çalışmanın ana teması olarak ele alınmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BERTRAND RUSSELL’IN FELSEFİ YÖNTEMİ

Bir matematikçi ve manikçi olmasından dolayı Bertrand Russell’ın felsefi yöntemini tartışmak çalışmamız açısından garip görülebilir. Ancak ortaya koyduğu yöntem felsefe ve düşünce dünyasında köklü değişimlere sebep olduğu varsayıldığında haklı bir bir tutum olduğu görülecektir. Russell tarafından ‘**Mantıksal Atomculuk**’ olarak adlandırılan bu felsefi yöntem kendinden önceki yöntemlerden farklıdır. Russell bunu şöyle ifade eder:

*“Şimdi başlayacağım dersler dizisine, **Mantıksal Atomculuk Felsefesi** ismini veriyorum. Belki de, öncelikle bu başlıktan ne anladığıma dair bir iki kelime söyleyerek başlamalıyım. **Mantıksal Atomculuk** olarak adlandırdığım, savunmak istediğim felsefe türü, matematik felsefesi üzerine düşünme sürecinde kendini baskın kıldı; buna rağmen ikisi arasında ne derece tam bir mantıksal bağlantının olduğunu apaçık bir şekilde söylemem zor. Bu derslerde söyleyeceğim şeyler temel olarak benim kendi kanılarımdır ve bundan ötesi olduklarını iddia etmiyorum.”¹*

Her ne kadar Russell yukarıda ortaya koyduğu matematiksel felsefenin kendi kanılarından ibaret olduğunu ifade etmişse de felsefesi 20.yüzyıl boyunca geniş bir alana yayılarak etkili olmuştur.

Russell öncesi yaygın düşünce yöntemi olan idealizm, insanların tecrübe ettiği gerçekliğin buz dağının görünen kısmının olduğunu ve bunun insanı yanıltan bir yön olduğunu; bununla birlikte asıl olanın suyun altında kalan ve görünmeyen kısmı olduğu fikrini savunmaktaydı. Russell’a göre idealizm ve onun klasik mantık anlayışı gerçekliği numen ve fenomen şeklinde ikiye bölerek bir dünya inşa etmiş ve insanlığı bir yanılgıya sürüklemiştir. Ona göre gerçeklik bölünmeden bütün halinde bilimsel ve matematiksel bir mantıkla anlaşılabilir. Alanları ayırmadan her meselede olduğu gibi felsefede de bilimsel bir bakış açısına sahip olmak insanı doğaya karşı daha güçlü bir varlığa dönüştürür

¹ Bertrand Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Kulak, Cenk Özdağ (İstanbul: Alfa Basım, 2015), 41.

Russell'ı idealizmin karşısında deneyciliği ve olguculuğu benimsemiş bir felsefeci olarak tanımlamak hatalı olmayacaktır. Olgucu ve deneyci Russell'a göre bir görüşü bilimsel kılan şey onun bir nedene bağlı olmasıdır.² Matematikçi kimliğinin yanında mantıkçı bir bakış açısına da sahip olan Russell'ın felsefesinin diğer mantıkçı pozitivistlerden daha özgün özelliklerinden biri mantık ile deneycilik arasında bir bağ kurmasıdır. O'nu deneycilikle ilgili savının dayandığı nokta mantıksal atomculuk felsefesinde dilin sözcüklerinin betimlemeler aracılığıyla çözümlemeye çalışılmasıdır. Bu çözümleme en nihayetinde kelimenin en temel yapısına kadar işletilmektedir.³ Russell bilimin bu bütüncül bakış açısının düşüncüyü daha doğru yansıttığına inanmaktaydı. O'nun düşünce dünyasında bilimin prensipleri varlığı anlamada insan için daha doğru kriterlere sahiptir. Bilimsel olmayan düşünce ve yargıların gerçekliğe dair bir şey ifade etmesi bu noktada mümkün değildir.

Selefi Descartes'tan yöntemsel şüpheciliği devralan Russell felsefenin şüpheciliği barındırması gerektiğini düşünür. Şüphe etmek felsefi düşünme şeklini etkileyen ve temelinde belirsizlik ve muğlak olan önemli bir durumdur. Felsefedeki merak duyusunun yanında kişiyi araştırmaya götüren şey ise bu şüphecilikle beraber muğlak ve belirsiz ifadelerdir. Russell, bir örnek üzerinden insanın iyi düşündüğünde belirsiz ve muğlak ifadelerin ürkütücü bir şekilde kişiyi emin olduğu limandan ne kadar uzağa yani şüphenin içine sürüklediğini göstermeye çalışır. Bir oda öreneğinden yola çıkan Russell, ilk etapta çoğu insanın çok emin olduğunu sandığı buoda kavramının dikkatli düşünüldüğünde belirsizleri içerdiği işaret eder. Öncelikle Oda kavramının ne olduğu bir problemdir. Biz oda içindeki birkaç insanı birbirinden nasıl ayırabiliriz? Bu gibi bize normal görünen şeyler aslında tanımlanması güç durumlardır. Bir anda gündelik hayatta bize normal görünen şeylerin aslında normal olmadığını görürüz. İnsanın emin olduğu ve yaşamın rutin döngüsü içinde tasarladığı bu tümelleştirici yapının şüpheci tavırdan dolayı tikel yargılamalara doğru evrildiğini görürüz. İnsanın emin bir şekilde bildiği şeyleri tikel tanımlamalara girdiği anda doğruluk ve yanlışlığının şüpheli bir hal aldığına şahit oluruz. Doğru bir felsefe yapma süreci, emin olduğumuzu düşündüğümüz şeylerden düşünme ve analiz

² Bertrand Russell, *Bilimsel Bakış*, çev. Funda Sezer (İstanbul: Say Yayınları, 2015),37.

³ Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, 34.

etme yoluyla şüphe ederek gerçek tanımlamalara ve doğru olana ulaşmaya çalışmaktır. Belirsizlik, doğru düşünmek için bize önemli bir yöntem sunabilir. Russell'e göre belirsizliğin kesinliği üzerinde şüphe etmek doğru kavramlara ulaşmamızı sağlar.⁴

Bilimsel bir tutumla düşünceyi dilin içinde matematiksel bir mantıkla çözümleyerek kavramaya odaklanan ve deneyim ile olguyu esas alan Russell, bilimin çözümleyemediği durumların da olduğuna inanır. Dil analiz edilerek en temel birimine indirgense bile çözümü olmayan sorular insan için her zaman mümkün olacaktır. Her ne kadar dili en küçük birimlerine indirgeseniz de kavramsal tanımlamalar size dünya hakkında yeterli bilgiyi veremeyecektir. Kırmızı rengi ele alarak düşünersek insan için kırmızıyı görmek rengi anlaması açısından hayati bir meseledir. Çünkü tecrübe olmadan yapılan tanımlamaların insan için anlamsal bir önemi yoktur. Sonuç olarak Russell dış dünyada duyularla hissedilen bir varlığa sahip olamayan şeylerin gerçekliğini kabul etmez. Russell burada şöyle bir itirazın farkındadır:

“.....buna ‘en büyük dalga boyu olan renk’ şeklinde kırmızıyı tanımlayabileceğinizi söyleyerek itiraz edebilirsiniz. Bunun ‘kırmızının’ bir tanımı olduğunu ve kırmızı olan hiçbir şey görmese bile fiziksel renk kuramını anladığı sürece bir kimsenin bunu anlayabileceğini söyleyebilirsiniz. Fakat bu gerçekte ‘kırmızı’ kelimesinin anlamını zerre kadar oluşturmuyor. ‘Bu kırmızıdır’ gibi bir önerme alır ve bunu ‘bunun en büyük dalga boyuna sahip bir rengi var’ ile değiştirerseniz, tamamen başka bir önerme elde edersiniz.”⁵

Bir şeyin kırmızı olması ile kırmızı rengin en büyük dalga boyuna sahip olması farklı gerçeklikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Russell’a göre mantıkta bu iki önerme birbirinden farklı anlamlara işaret etmektedir. Ancak o, bu iki önermenin de çıkmazlarının olduğunu belirtmiştir. Bir şeye bu kırmızıdır demek o şeye işaret ederek kırmızı rengin tecrübe yoluyla öğrenilmesi kastedilir. Bu tecrübe hali kişiye kırmızı rengine karşı bir aşinalık kazandırır da aslında kırmızının ne olduğuna dair bir bilgi sunmaz. Bunun yanında hiç kırmızı rengini bilmeyen birine en büyük dalga boyuna sahip renk kırmızıdır desek bu bilgi yine de bizi kırmızı renginin doğru bir tanımına götürmez.

⁴ Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, 43-44.

⁵ Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, 60.

Russell'ın mantıksal atomcu felsefesinin temelinde bir dil felsefesi olduğu gerçeği dilin neliği üzerinde çalışmayı gerekli bir durum kılmaktadır. Bilimin ilerleyişi dilin metafiziksel bir kavramsallıktan arındırılıp tüm bilim alanları için ortak bir zemine taşınmasıyla mümkündür. Şüphesiz bu da dili öznel yargılardan ziyade olgusallığın nesnel alanına taşımakla olur. Dil ve olgu ilişkisini nasıl kurmak gerekir? Bu ilişki bizi gerçekliğin sahasına taşımaya yetecek bir çaba mıdır? Dilin içinde mantıksal olarak kurulmuş önerme ve yargılar anlamlı olmakla bizi yeterli gerçekliğe ulaştırmada faydalı mıdır? Gibi sorular halen cevabını bulabilmiş değildir. Şimdi bu cevapları vermeye çalışalım.

1.1 Dil Nedir

Klasik Yunan filozoflarından başlayarak günümüz modern felsefecilerine varıncaya kadar felsefe yapma aracı olaması nedeniyle dil hep merak konusu olagelmıştır. Bu merak dilin kendi alanında yeni bir felsefe alanı yaratmasını sağlamıştır. Dil felsefesi olarak da adlandırılan bu yeni alan için dilin anlamsal yönüne yönelmek ve felsefi olarak dili ele almak gerekli bir durumdur. Dil felsefecileri, felsefi ve düşünsel tüm problemlerin dilin yanlış kullanımından kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Bu sebeple günümüz dil felsefecileri, yeni bir dil inşa etmenin bilimsel gelişmeyi arttıracaklarını ifade ederler. Dil felsefesi kısaca dilin felsefesi alanının konusu olarak tartışılmasıdır diyebiliriz. Günlük hayatta hiç farkına bile varmadığımız dil düşünceyi aktarmakta bu kadar önemliyse dil etimolojik ve literal anlamda neyi ifade ediyor?

Dil her zaman insanlığın dikkatini çekmiş ve düşünsel alanın içinde bir problem olarak varlığını sürdürmüştür. Felsefe ve ondan sonra gelen birçok disiplin dili incelemiştir. İnsanı konu edinen her bilim dalı için dil sorunu da o denli önemli bir konudur. Dilin insanda duyguyu iletmede temel bir araç olduğu ifade edilir. Ayrıca kendi içinde kuralları olan ve analiz edildiğinde çeşitli seslerden oluşan, fonetik bir yapı olduğu da görülmektedir. Araştırmacılar şu gerçeğe ulaşmışlardır ki dil, sadece insanda bu ölçüde gelişebilmektedir. İnsandan başka hiç bir varlık âleminde şekilsel anlamda bu kadar gelişkin bir dil sistemi bulunmamaktadır. Bu da insanın dil yeteneğiyle var olduğunu göstermektedir. İnsana ait bu yetenek her ne kadar kompleks bir yapıda olsa da aslında kendi içinde bir düzeni de beraberinde taşımaktadır. Çünkü insan yaşadıkça dildeki ifade araçları da karmaşılaşp gelişmektedir. Dildeki yapı ilkel topluluklardan

modern toplumlara çok büyük farklılıklar göstermese de dilin içindeki ifade şekilleri modern toplumlarda bilimsel gelişmeyle beraber daha gelişmiş bir yapıya dönüşmektedir. İnsan toplumlar ve topluluklar halinde yaşadıkça dil iletişim kurmanın bir aracı olmak zorundadır.⁶

Dil nedir sorusu kadar dilin kaynağı ve nereden çıktığı da önemli bir meseledir. Çünkü Platon ve Aristo'dan itibaren günümüze kadar dilin kökeni üzerinde farklı teoriler ortaya konulmuştur. Dilin menşesine dair modern dönemlere kadar geçerli olan teorilerden biri genel olarak dilin tanrısal bir lütuf olarak insanlara verilmiş spiritüel bir yetenek olduğudur. Aydınlanmanın öncü ismi Descartes bile dilin insanı makineden ve hayvandan ayıran en temel yetenek olduğunu ifade eder. Descartes'a göre dil ve dili edinme yeteneği diğer canlılarda olmayıp sadece insana ait bir yetenektir. Descartes'ı bu düşünceye götüren temel neden dilin fiziki bir olgu olmasından öte onun spiritüel bir nedenle insanda oluşuyor olmasındandır. Descartes'ın felsefesi açısından insanın zihni faaliyetleri ve konuşma kabiliyeti sonradan edinilen bir sürece tabi olmayıp insanın var olmasıyla akletmesinin bir ürünüdür. Nasıl ki idealara sahip olmak insanın tabiatı icabı ise dil yetisine sahip olmak da insanın tabiatından gelmektedir. Tarihsel olarak dili tecrübe etmek ve öğrenmek insanın doğuştan getirdiği dil yetisini daha işlevsel hale getirmekten ibarettir.⁷

Descartes ve ondan sonraki birçok modern düşünür dilin anlamsal ve düşünsel yanını ruhla ilişkilendirirken, yirminci yüzyılda analitik felsefenin gelişimi bu algıyı tamamen değiştirmiştir. Analitik felsefede dil, mantık ve matematiğin inşa ettiği insan aklının yarattığı bir olguya dönüşür. Dil ruh veya tanrı ile ilişkilendirilmeden fiziksel dünyanın fiziksel bir yapısıdır. Analitik felsefe her ne kadar bir sistematik dil felsefesi değilse de dili, özellikle gündelik dili, insan düşüncesinin gelişiminde bir engel olarak görür. İnsanlığın dilden kaynaklı ortak bir zeminde ya da doğrudan birleşemediğini iddia eden analitik felsefe ve bu felsefenin kurucuları evrensel bir dil inşa etmenin imkânına inanır. Düşünceyi aktarmada kusursuz bir dil icat etme düşüncesi Descartes ve Leibniz gibi aydınlanma çağı filozoflarıyla başlamış olup 20.yy.'ın başlarındaki düşünürlerde zirveye ulaşmıştır. Analitik felsefenin önemli iki ismi Frege ve Russell mantığın

⁶ Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 2, 2002, sayı:4, sayfa 68

⁷ Atakan Altınörs, *Dil Felsefesi Tartışmaları* (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2023), 47.

ve matematiğin de etkisiyle yeni bir dil felsefesi inşa etmişlerdir. Analitik bir dil felsefesi üzerinde çalışan bu iki düşünür gündelik dilin düşünceyi aktarmada, gerçekliği ifade etmede ve bilimsel gelişmeler için bazı eksikliklere sahip olduğunu ve yeterli yetkinliğe sahip olmadığını iddia ettiler. Böylece gündelik dili eleştiriye tabi tuttular ve evrensel bir dil için çalışmaya başladılar.⁸ Frege ile başlayan bu süreç Russell'da matematiksel bir mantıkla biçimsel bir dil inşa etme sürecine dönüşmüştür.

Kendi dil inşa sürecini mantıksal atomculuk olarak tanımlayan Russell dili en sade ve yalın haline indirgeyen bir analiz yöntemini kullanır. Russell analiz etme yönteminin ve dili atomlarına kadar indirgeme faaliyetinin fiziksel değil mantıksal bir yöntemle olduğunu ısrarla vurgular. Russell, dilin ses, renk gibi tikel durumlarının yanında bir de dili kullanırken onun kavramsal ve mantıksal esasını oluşturan yüklemeler ve ilişkilerini de incelediğini ifade eder.⁹ Russell'a göre dil ile dünya arasında bir uygunluk mümkün olmalıdır ve bu imkânı da mantıksal yapı oluşturmaktadır. Dilde sözcükler nesnelere denk gelirken önermeler de olguya işaret etmelidir. Analitik felsefenin amacı gündelik dilin belirsizliklerini ortadan kaldırarak nesnel bir anlam oluşturmaktır.

1.2 Olgu Nedir

Modern düşünce dünyasında olgusal olmak bilimselliğin ön şartı olarak kabul edilir. Bir ifade ya da önerme olguya işaret ettiği sürece gerçekliği ifade eder. Mantıksal atomculuk felsefesi için dünya değişmeyen olguları içerir. Nesnel dünyanın bir parçası olan olguların oluşmasında inançlarımız ya da düşüncelerimiz etkili değildir. Olgular nesnel dünyanın bir parçasıdır. Bu nesnel dünyada tikel olgular olduğu gibi tümel olgular da mevcuttur. Russell'a göre olgular hayatın içindeki objeler kadar gerçeklerdir. Bu kadar gerçek

⁸Bilal Bekalp, "Mantıkçı Paradigma ve Gündelik Dil felsefesi", *International Journal Social Sciences* 5/8 (2019), 96-97.

⁹ Russell, *mantıksal atomculuk felsefesi*, 2015, 43.

olmalarının yanında olgular zihin dünyamızı yeterince ifade etmeye yetmezler. Yine de zihin dünyamızı iletmek için olguları kullanmak zorundayız.¹⁰

Olgu, dış dünyanın bir durumu olup tecrübe alanına giren ve deneyimlenebilen her şeydir. Modern dünya için tek gerçek de işte bu tecrübe sahasına girebilen şeylerdir. Klasik felsefenin kavramsal tanımları modern düşünce için sağlam bir zeminde yeri olmayan, tecrübe için bir anlam taşımayan unsurlardır. Bunlar algı alnımıza girmeyen kavramlardır.

Ülken olgu kavramını şu şekilde tanımlar: “ *Olgu ile genellikle, tecrübe dünyamızda duyularla algılanan; olması gereken değil de olan; gözlemlenmekte olan durumlar; dış dünyada gerçekliği olan; olup bitmekte olan şeyler anlaşılır. Olgu’yu veya gerçek olanı; muhtevalı olması, tecrübey ile kavranabilmesi, doğrudan doğruya bilgide verilmiş olan ve hazır bulunan vasıflarıyla tanırız.*”¹¹

Manıksal Atomculuk felsefesinde olgu sistemin temel konusudur. Çeşitli nesnelerle kurulu bir önerme bir olguyu ifade etmek zorundadır. Atomik zerrelere kadar analiz edilen olgusal önermeler tikel ve tümel olmak üzere kategorik olarak tanımlanır. Mantıkçı Atomizmde farklı şekillerde olgu türleri vardır. Russell da dilin içinde farklı olgu çeşitleri olduğunu düşünür. Ona göre tikel olgular ve tümel olgular ya da genel olgular vardır. “Bu beyazdır” ifadesi tikel bir olguyu içerirken, “Tüm insanlar ölümlüdür” ifadesi tümel bir olguya işaret eder. Bu ayırım önemlidir çünkü dünyayı ve ona ait kavramları, olguları salt tikel olgularla tanımlayamayız. Bunun yanında klasik felsefede olduğu gibi de sadece tümel ve kavramsal düşünerek de dünyayı doğru tanımlayamayız. Kısaca olgular hem tümel hem de tikel olarak tanımlanmalıdır. Bir mantıkçı olan Russell için evrende tikel ve tümel olguların yanında bir de olumlu ve olumsuz olgular da mevcuttur. ‘Sokrat hayattadır’ olumlu ‘Sokrat hayatta değildir’ olumsuz bir olgudur.

Russell açısından farklı olgu çeşitleri de vardır. Russell için tikel ilişkilerden ve tikel niteliklerden oluşan tikel olgular olduğu gibi bunların dışında da genel olgular vardır. Russell analitik felsefenin bir üyesidir. Analitik felsefede olduğu gibi mantıksal atomculuk için de olgular doğruya işaret etmeli ve gerçeğe ulaşmada bir vasıta olmalıdır. Mantıksal atomculuğun hedefinde doğru olgulara

¹⁰ Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, 47- 48.

¹¹Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş* (İstanbul: Doğubatı Yayınları, 2014), 1.

analizle ulaşmak vardır. Bu analiz yoluyla olgular doğru olgular ve yanlış olgulara indirgenir. Russell’de doğru olma ya da yanlış olma bir önermenin doğasında mevcuttur. Russell için bu sayede günlük kullanımlardaki ifadeler, önermeler ve yargılar sorgulama alanına girer. Analiz ederek bu tarz ifadelerin doğruluk ve yanlışlık değeri ortaya çıkar. Russell mantığın kurallarını işletmenin bu durumu zorunlu kıldığını ifade eder. Bizim için bir şeyi iddia eden ifadeler analiz edilerek doğruluk değeri üzerinden sorgulanabilir. Dilemek, emretmek ve temenni etmek gibi cümlelerin mantıksal değeri olmadığı için analiz edilmeleri imkansızdır. Bu ifadelerin doğrulanma ya da yanlışlanma imkanı da yoktur.¹²

Görüldüğü üzere olgudan insan zihninin dışında da var olabilen her şey kastedilir. Analitik felsefenin ortaya çıkışına kadar insanlar genel itibarıyla salt zihni varlıklar üzerinden gerçekliğin bilsine ulaşma noktasında çok fazla şüphe içerisinde olmamışlardır. 19.yy.’dan itibaren de atomcu felsefe ve analitik felsefe olgu meselesiyle beraber varlık ve varolma üzerinde ciddi tartışmalara neden olmuşlardır.

1.3 Gerçeklik Nedir

Gerçeklik kavramı felsefenin başlangıcına kadar geriye doğru izlenebilecek kadar eski bir kavram olup gündelik kullanımda bize farklı çağrışımlar yapmaktadır. Herkes günlük yaşamında ‘gerçek’ kelimesini sarfetmişse de genelde bu kavram doğruluk ile de karışabilmektedir. Felsefe bu iki terimi birbirinden farklı olarak ele alıp aradaki farkları ortaya koymaktadır. Klasik felsefede ve onun uzantısı idealist felsefede gerçeklik algılayan öznenin bağımsız olmayan şey olarak tanımlanır. Gerçeklik insan bilincinden bağımsız olarak ifade edilemez. Bu durumda öznenin algısında ortaya çıkanın kaynağında ne olduğu tartışması zuhur eder. Bu durumda asıl olan özne mi yoksa nesne mi tartışma konusu haline gelir; özne ve öznenin bilinci temel bir unsur olarak görülür. Böylece idealizm felsefesinde özneye bağlı varlığa sahip olan gerçeklik kaynağı itibarıyla zorunlu varlıkla ilişki halinde olmaktadır.

Felsefe yapma faaliyeti başladığı tarihten itibaren varlığı ilgilendiren soruları ele alma ve cevaplama, filozof ise bu soru ve cevaplarla meşgul olan

¹²Ülken, *Varlık ve Oluş*, 49.

kişilerdir. Yani kısacası şöyle ifade etmek gerekirse felsefe yapma faaliyeti gerçeği anlama ve gerçekle zihin arasında bir bağ kurmadır. Bu durumda aşağıdaki sorularla karşıkarşıya kalmaktan kaçınamayız: Gerçeklik içsel olarak nasıl bir tabiata sahiptir? Gerçekliğin hakikati var mıdır buna ulaşmak mümkün müdür? Gerçeklikle ilgili olarak edindiğimiz bilgi ile ilişkimizin niteliği nedir? Eşyanın sahip olduğu gerçeklik ve mevcudiyet onun hakikatine ait bir özellik midir yoksa bizlerin ona atfettiği bir hususiyet midir? Felsefenin bu sorularla ilgilenmesinin temel nedeni inasanın evrenle olan irtibatının tabiatını ve şeklini ortaya çıkarma çabasıdır. Gündelik yaşam içerisinde insan, algılamasıyla, inanmasıyla, duyumsamasıyla, duygularıyla ve zihinsel süreçleriyle nasıl ne şekilde gerçeklikle ilişki kurmaktadır? Bu nedenle inasının gerçekliğin neliğine dair bir arayış içerisinde olması kaçınılmazdır. Bu gösterir ki gerçekliğe ait soruları sormak insanlığın varlığıyla aynı geçmişe sahiptir. Felsefe geleneğinin en çok mesafe katettiği ve zirveye ulaştığı Antik Yunan düşünce dünyasında da gerçekliğe ait sorular felsefenin başat konularındandı.¹³

Yunan felsefesinin iki önemli ismi olan Platon ve Aristoteles'e göre insan gerçekliğin ve bilginin tek ölçütü olamaz. Klasik Yunan filozoflarından Platon'un mağara benzetmesinde de gerçeklik bizim algımızın ötesinde bir hakikate sahiptir. İnsan gerçeği içinde yaşadığı âlemden gördüğü ve izlediği şeyleri sanıyor olabilir. Buna karşın insan mağranın içinde eli kolu bağlı bir şekilde gerçeğin sadece gölgesini izliyor olabilir. Bu noktada hakikati keşfetmek isteyen insan idealar âlemine bakmalıdır. Platon'a göre idealar gerçek için temel bir kaynaktır.¹⁴ Selefî Platon'u eleştiren Aristoteles gerçeği kategorik bir yönteme irca ederek tanımlar. Onun için gerçek de diğer bütün kavramlar gibi mantık ve mantığın prensipleriyle tanımlanmalıdır. Matematiğin ve mantığın gerçeği arama faaliyetinde Aristo'yla beraber devreye girdiğini görebilmekteyiz.

Her kavram gibi süreç içinde gerçeklik de değişime uğrayarak farklı bir çerçeveye oturmuştur. Özellikle modern felsefenin en etkili ve günümüz düşünce yapısını en iyi yansıtan analitik felsefede gerçeklik klasik felsefeden farklı

¹³Adem Ökten, "Platon ve Aristoteles Felsefesinde Gerçeklik algısına Dair Kısa Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 65/12 (2019), 677.

¹⁴Ökten, "Platon ve Aristoteles Felsefesinde Gerçeklik algısına Dair Kısa Bir İnceleme, Adem Ökten", 679.

tanımlanmıştır. Russell'ın gerçekliği nasıl anladığı ve bu gerçekliğin hangi yöntem ve usülle savunulabileceği ile başlamak gerekir ise; o, gerçeği anlama çabasında tıpkı dili analiz ederek atomik süreçlerine indirgemedi olduğu gibi gerçekliği de bir çözümleme ve iz sürme metodundan yola çıkarak açıklar. Daha doğrusu kavram ya da nesnenin temel anlamına ulaşmayı hedeflemektedir. Russell ve onun bağlı olduğu analitik felsefe düşünürleri gerçeği açıklama yoluna gitmeden önce onu analiz yoluyla anlama çabasına girerler. Bu analiz yöntemiyle beraber Russell ve analitikçiler anlam meselesini daha önemli görürler. Bunun yanında ortaya çıkabilecek karmaşayı engelleme adına doğru ve gerçek kavramları üzerinden anlamsal çokluğu azaltmaya çabalarlar.¹⁵

Russell, gerçeklik ele alındığında sadece görünen ve nesnel dünya ile sınırlı mı yoksa duyumsanan dünyanın dışında zihinsel faaliyetle elde edilebilecek bir gerçeklik tanımı var mıdır sorunsalını gündemine almıştır. Bu noktada Russell'in gerçeklik tanımı merkezi bir konumdadır. Yani klasik felsefede olduğu gibi gerçekliği tanımlama açısından Russell'da da fizik dünya ile zihni dünya bir bütün müdür yoksa onda ayrıştırılmış bir şekilde midir? Bu durumda eğer gerçekliği görünen dünya ile sınırlı tutarsak bilginin meydana gelmesi algı ve deneyimle gerçekleşmiş olur. Aksi durum olan zihinsel bir faaliyet alınının kabul edilmesi olur ki bu durumda gerçekliğin elde edilebileceği alan algı ötesi bir dünya olur. İster fizik âlem için olsun ister zihni âlem için olsun gerçeklik kavramının arka planında varlık kavramının açıklığa kavuşturulması hedeflenmektedir. Zira iki tanımda da varlık kavramının anlaşılması üzerinde durulmaktadır. Yani var olma meselesi ve nesne olma meselesi gündemin merkezini oluşturmaktadır.¹⁶

Gerçekliğin doğası gereği illizyon ya da yanıltıcı şeylerin varlığından bahsedemeyiz. Russell 'görünüş' ve 'gerçeği' ayırmıştır. Bu ayırım hem ontolojik hem de epistemolojik bir problemdir. İnsan fiziksel objeleri olduğu gibi görebilir mi? Buna Russell'ın cevabı insanın fiziksel objeleri direkt algılayamadığı ve şeylerin doğasını tümüyle bilemediği şeklindedir. Ona göre ancak bunlar “duyusal

¹⁵ NazileDemirel, “Bertrand Russell felsefesinde ‘doğruluk’ ve ‘gerçeklik’” *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 245/263 (Eylül 2002), 251-252.

¹⁶ Demirel, “Bertrand Russell felsefesinde ‘doğruluk’ ve ‘gerçeklik’”, 252.

data” aracılığıyla algılanmaktadır. “Duyusal data” demek duyunun zihne verdiği şeylerdir. Gerçek fiziksel objeleri aşan bir özelliğe sahiptir. Bundan dolayı da gerçeği “duyusal data” yoluyla algılayamasak bile en zayıf gerçeğin bilgisine bizi ulaştırırlar. Bizim dışımızda bir gerçeklik var ve bu gerçeklik bizden bağımsız ve farklıdır. “Duyusal data” kendiliğinden olan dünyaya ulaşmamıza bir kapı olur. Gerçekten objeler var ve zihnimizden bağımsız olarak varlar. Nesneyi inşa ederken de “duyusal data”lar işimize yarar.

Klasik felsefecilere göre uzay ve zamanın dışında bir nesneler dünyası ve de kurgusal bir dünya var. Modern felsefede ise hiçbir nesnel varlık sahası uzay ve zamanın dışında olamaz. İnsan zihnini aşan bir gerçeklik olsa bile bu böyledir. İdealizm felsefesinde dil gerçekliği belirlemede önemli bir yere sahiptir. Realizm de ise gerçeklik dilin kullanımını ve yönünü belirleyerek bizi objeye ulaştırıyor. Mantıksal atomcu felsefenin yöntemi olan matematiksel mantık bize gerçekliğin anlamını verir. Atomik olgular temel önermelerden oluşur ve temel önermeler de tikel olgulardan oluşur. Tikeli analiz etmek bizi gerçeğe ulaştırmada kolaylık sağlar. Her ne kadar gerçeği açıklamada konusunda mantıkçı felsefe mantıktan yola çıksa da ancak onlar için aslolan da felsefi bir açıklamanın gerçeğe bizi ulaştıracağıdır.

Dil düşüncenin aktarılmasındaki tek değilse de en önemli aktarım aracıdır. Gerçeklik ise bizim dışımızda var olan kısaca değişmeden kalandır. Klasik felsefede dil, düşüncenin kavramsal alana aktarmak olarak görülürken modern düşüncede aksine dil hayatın merkezinde neredeyse mantık ve matematikle beraber var olan en önemli gerçekliktir. Bu noktada insanlık linguistik bir dönüş yaşayarak dilin analizi ile gerçeği bilimin yöntemleriyle açıklama yoluna girmiştir. Zira dili analiz etmek bu zamana değin gelmiş felsefi problemleri çözmek demektir. Anlamın doğrulama ilkesiyle test edildiği analitik felsefede dil, dünya ve zihin arasındaki ilişki daha çok anlam üzerinde kurularak açıklanabilir. Analitik felsefecilere göre dil aktif olarak dünyaya bakışımızı şekillendirdiği için onlar, dilin belirlemesinin dışında bir dünyanın var olup olmadığını sorgularlar. İnsanın konuştuğu dil dünyayı yapılandırıyor; çünkü dil ve dilin kavramları değiştikçe insanın objeye bakışı da o derece değişmektedir. Bu durumda dilin anlamını dil ile dünya arasındaki ilişkide aramak daha doğru bir davranış olabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİN VE BİLİM İLİŞKİSİ

2.1 Din ve Bilim İlişkisinde Bertrand Russell'ın Bakış Açısı

İnsan çeşitli ihtiyaçlarla dünyaya gelen bir varlıktır. Akademik ihtiyaçlarını ve meraklarını gidermeyi öğrenme yoluyla karşılamıştır. Bunun yanında inanma ihtiyacını da mutlak bir güce sığınarak gidermeye çalışmıştır. İnsanlık tarihinin büyük kısmında bu iki temel yönelimin biribirinin karşısında olmadıkları görülmüştür. Aksine inanma ve bilme isteği her medeniyette iç içe geçmiştir. Moder zamanlara gelinceye kadar insanın bilimsel çabası doğanın bir parçası olarak görülmesi nedeniyle doğayla uyum içinde ilerlemiştir. Doğayla olan bu uyum ve harmoni aynı zamanda Tanrı'yla barışık olmak demektir. Klasik felsefenin ve bilimin kurucusu Yunanlar için Tanrı hareket halindeki âlemin ilk hareket ettiricisidir. Tanrı âlemden ayrı düşünülemeyendir. Aynı zamanda âlemin varlığı da Tanrı'nın yaratmasına bağlıdır.

Yüzyıllar boyunca din ve bilim arasında gözle görülür herhangi bir çatışma ya da ayrışma vuku bulmazken Orta Çağ Avrupasında durumun farklı bir yöne evrildiğini görebilmekteyiz. Ortaçağ avrupalı bilindiği üzere Hristiyanlık özelinde dinin etkin olduğu hatta kurumsal dinin hegemonyasının halk üzerinde çok baskın olduğu bir dönemi temsil etmektedir. Tanrıyı ilgilendiren her konu gibi bilim de kilisenin tekelinde idi. Sosyal hayat üzerinde en büyük etkiye sahip olan kilise için Kutsal Kitap'ta yazılı olan şeyler tek mutlak doğrulardı; çünkü İncil, Tanrı'nın kelimiydi. Elbette Tanrı keliminde ve ilminde yanılmış olamazdı.

İşler bu minvalde devam ederken kendini bilimsel araştırmalara adanmış bir kısım insanlar kilisenin otoritesini sarsacak ve insanlığı yeni bir döneme doğru götürecek araştırmaların peşindeydi. Orta Çağ, dogmatik zihnin donuk fikirlerinden modern çağın ilerlemeci zihnine doğru evrilme üzereydi. Kısaca teolojik çağdan bilim çağına geçişin tohumları kilisenin otoritesine rağmen atılmak üzereydi. Dünya bilimsel devrimine giderken kilisenin dünya merkezli teolojik teorisi bir inanç esası gibi görülmekteydi. Fakat Kopernik ile başlayıp Galileo ile aşık olan güneş merkezli bilimsel teori bilim çağının kutsalla olan ilk çatışmasıdır. Orta Çağın bittiği ve Aydınlanma çağının başladığı dönemler sistemli bilimin

neredeyse hiç görülmediği dönemlerdir. Skolastik sistemin çöktüğü ve kafakarışıklıkla olduğu bu dönemde sistemli bilimsel çalışmalara giriş Kepler ve Galileo ile olmuştur. Bilimsel fikirlerin dağınık ve tutarsız olduğu bu zamanda bu iki bilim adamı güneş merkezli bir âlem fikri geliştirdiler. Ortçağdaki dünya merkezli teolojik âlem fikrini bilimsel bir yasaya dönüştürdüler. Bu şekilde sistemli bilimsel çalışmaların da önü açılmış oldu.¹⁷

Bilimsellik, bilimi öncü edinmiş çevrelere göre çok önemli bir husustur. Klasik dönem itibariyle sistemli bir bilimsel çalışmadan ve yöntemi belirlenmiş çalışmalardan bahsetmek oldukça zordur. Aydınlanma çağı itibari ile ilmi çabalar daha doktriner bir zemine oturmaya başlamış olup bu dönemle beraber modern çağın bilimciliğinin asıl temeli yöntem üzerine inşa edilmiştir. Analitik felsefenin atomcu filozofu Bertrand Russell için de yöntem bir çalışmanın bilimselliğini belirlemede çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü Russell'ın bilime bakışını anlamak bilimsel yöntemden ne anladığına bakmakla doğru orantılıdır. Russell için bilimsel yöntem dışardan karmaşık görünse de yapılan çalışmayı bir sisteme oturttuğu için basitleştirici ve kolaylaştırıcıdır. Bilim tek tek olgulardan gözlem yaparak ve deneyler yoluyla yasalar çıkarır. Bunu da kendi yöntemiyle yapmaktadır. Sistemli bir yolla olmasa da daha ilk insandan bu yana insanlar gözlem yaparak ve deneyerek bir şeyleri öğrenmektedirler. Russell bu durumun aydınlanmayla sistematik hale geldiğini ifade etmektedir. Bilimsel yöntem belirli türde olguların gözlemlenmesinden ibarettir ki bu şekilde gözlemcinin bu türde olguları yöneten tümel yasaları keşfetmesi mümkün olmaktadır.¹⁸

Mantıkçı atomcu Russell için bilim deneycilik demektir. Klasik Yunan bilimciliğini deneyci bulmayan Russell Orta Çağ Araplarını Yunan'lardan daha deneyci görür. Çünkü Russell bilimin tümevarımsal yollarla ilerleyeceğini ifade eder ve tümdengelim yönteminin bilimi tıkadığına inanır. Galileo ile engizisyon arasındaki anlaşmazlık sadece özgür düşünce ile bağnazlık arasında veya bilim ile din arasında yaşanan bir anlaşmazlık değildir; bu tümevarım ruhu ile tümdengelim ruhu arasında bir anlaşmazlıktır. Bilgiye ulaşma yönteminin tümdengelim olduğuna inanlar, öncüllerini bir yerlerden, genellikle de kutsal kitaptan çıkarsamak zorundadırlar. Vahye dayalı kitaplardan çıkarımda bulunmak, hukuk

¹⁷Russell, *Bilimsel Bakış*, çev. Funda Sezer, 41-42.

¹⁸Russell, *Bilimsel Bakış*, çev. Funda Sezer, 35-36.

adamlarının, Hristiyanların, Müslümanların ve komünistlerin hakikate ulaşmakta kullandığı bir yöntemdir. Bilgiyi elde etme aracı olarak tümdengeli, öncüllerine dair şüphe uyandığı anda çöktüğünden, tümdengelime inanarlarda da mutlaka kutsal kitapların yetkisini sorgulayan insanları düşmanlıkla karşılamaları şarttır. Galileo hem Aristo'yu hem de Kutsal kitabı sorgulamış ve böylelikle Orta Çağın bilgi birikiminin o büyük mabedini yıkmıştır. Ondan öncekiler dünyanın nasıl yaratıldığını, insanı nasıl bir kaderin beklediğini, metafiziğin en büyük gizemlerini ve cisimlerin hareketlerini yöneten gizli ilkeleri biliyorlardı. Onlara göre, ahlaki ve maddi evren gizemli, gizli saklı, usulüne uygun bir tanımlamayla izah edilemeyecek şeylerden oluşmuyordu. Russell'a göre bilimin ortaya çıkarmayacağı gerçekler söz konusu değildir. Galileo ve Kepler'in ortaya çıkardığı bilimsel gerçekler insanlığın dönüşümüne katkı sağlamıştır. Bu keşifler bilimsel olarak çok büyük adımlar olmasa da dogmatik zihniyeti yıkması itibarıyla çok önemlidirler. Russell için bu durum güneşin doğuşuyla gecenin karanlığını bitiş anlamına gelmektedir.¹⁹

Din-bilim ilişkisinin süreç içerisinde üç noktada kategorize edilebildiğini görmek mümkündür. Birincisine göre din ve bilim çatışma halinde olup doğaları gereği her iki alanın uzlaşması mümkün değildir. İkincisi ise din ve bilim arasında diyalog kurmak iki alanı birbirine entegre etmek mümkündür. Onalara göre bu iki sahadaki çatışma suni bir durumdur ve ortadan kaldırılması zor değildir. Son olarak üçüncü olarak diğer bir kuram ise din ve bilim ne çatışır ne de diyalog halindedir. Bu alanların her biri çok farklı amaç, konu ve yöntemleri olan farklı alanlardır.

Genel hatlarıyla üç düşüncenin de zaman içerisinde farklı taraflarca temsil edildiğini görebiliriz. Çatışmacı gelenek din ve bilimin aynı hakikati temsil etme fikrine dahi tahammül etmez. Günümüzde bilimsel materyalizm ve dini hakiki anlamcılık aralarında aşırı bir muhalefet olmasına rağmen şu temelde fikir birliği yapmaktadırlar: Bilimle din esasta uzlaşma noktasından uzaktırlar. Konuyla ilgili bilimsel materyalizim ve dini hakiki anlamcılığın görüşlerini analiz ederek bu konuda ki uzlaşılarının sebeplerini ortaya koyabiliriz. Bilimsel materyalizme göre bilgiye ulaşmanın en sağlam, güvenilir ve tek yolu deneydir. Aynı zamanda

¹⁹Russell, *Bilimsel Bakış*, çev. Funda Sezer, 50-51.

fiziksel nesnenin temelinde madde ve enerjinin olduğuna dair metafiziksel bir açıklamaya giderek bu dini hakiki anlamcılıktan ayrılırlar. Bilimsel materyalizmin destekeleyici diğer teorileri ise gerçekliğin tespitinde sadece bilim yetkindir ve ancak bilim gerçek varlıları inceler. Bilim teorileri teyit ederken nesnel, tekrarlanabilir ve gözlenebilen verilere dayanır. Bu sebeple bilimsel materyalizmin elde ettiği sonuçlar nesnel olup herkesçe kabul edilen gerçeklerdir. Buna karşın teist inanç temelli veriler bilimsel hakikatlerle elde edilmedikleri için kişiseldirler. Bunlar genel geçer olmadıkları için gerçeği tespitte kabul görmezler.²⁰

Bazı mütefekkirler, dinle bilimin çatışmadığını, hatta bunların birbirleri ile diyalog kurarak katkı ve destek sağlayabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Din ve bilim arasında uzlaşmayı savunan kişilere göre gerçekliğin bütüncül ve derinlikli hakikatine ulaşmak istiyorsak bu iki alanın uyumunda öte birlikteliği zorunludur. Bu hususta Barbour, teolojinin ortaya koyduğu ile bilimin ortaya koyduklarının uyumunu sağlamak için üç yolun olduğunu belirtmiştir: tabii teoloji (natural theology), tabiat teolojisi (theology of nature) ve sistematik sentez (systematic synthesis).²¹ Çatışma ve diyalog fikrine karşın ayrışma ve iki alanın bağımsız olduğu fikrini savunanların da kendilerince meseleye çözümleri bu şekildeydi.

Diğer bir taraftan din ile bilimi çatıştırma yerine bunların her birisinin çalışma alanının farklı olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü din ile bilim farklı amaçları olan, konu ve yöntemleri bağımsız iki alan olduğunu görmek daha doğru olur. Dinle bilimin farklı disiplinler olarak görülmeleri ve kendilerine bağımsızlıklarının verilmesi, her birisinin kendi alanıyla ve sahasında iş görmesi daha doğru bir tutum olacaktır. Sonuç olarak din ile bilim ayrı disiplinler olarak görülmeleri konu ve metodlarının farklı kabul edilmesiyle bunların birbirleriyle çatışmasının önü geçilmiş olacaktır.²² Bu şekilde din ile bilim uzlaştırılmak ya da ayrıştırılmaktan ziyade kendi akışına bırakılırlar.

²⁰Michael Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar (İstanbul:Küre Yayınları, 2012) 352.

²¹Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, 368.

²²Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, 356

Bu meselenin asıl odağındaki kişi olan Bertrand Russell’a baktığımızda ise onun, dini üzerinde konuşulacak kadar değerli görmemesi, dinle metafizik konuları saçma bulmasına rağmen bir mantıkçı pozitivist olması hasebiyle işin tabiatı gereği Russell’ı çatışma ekolünde saymak gerekir. Russell, evrenin var olması ve işleyişi için tanrısal bir gücün varlığını zorunlu görmez hatta bu gücü yok sayar. Russell klasik felsefenin ve inancın ortaya koyduğu evren anlayışından farklı bir tutuma sahiptir. Çünkü inanç temelli evren anlayışının dayandığı yer olan klasik Yunan felsefesini eleştirdiği halde Keplerin meseleyi kilisenin hegemonyasından alıp bilimin güdümüne vermesini bir uyum süreci olarak görür. Çoğu noktada kiliseyi hedef alan Russell astronominin gelişiminde kiliseye bir pay biçse de bu payın olumsuz olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla Russell’a göre yapılması gereken tek şey yaklaşımda bir değişikliğe gitmektir. Bilimsel özgürlüğün inancın güdümünden kurtularak gerçekleşeceğine inanır. Bu şekilde bir tutumla bilimsel çalışmalar yürütülmelidir. Bu noktada Russell’ın evrene ve yaşama nasıl baktığını bilmek önem arz etmektedir.²³

Russell’ın yaşadığı dönemin bilimsel çalışmaların hızlandığı bir dönem olduğu görülür. Fakat bilimin şaşmaz ilkelerinin olduğu, deneysel yöntemin de tek doğru yöntem olduğu düşüncesi geride kalmış hatta dinin tekrar insan yaşamına döneceğine dair kanaatler artmıştır. Bu durum pozitivist bilim adamlarında bir endişeye sebep olduğu gibi Russell’da da benzer düşüncelerin, hislerin olduğu görülüyor. Russell’ın bu konuda şu şekilde düşüncelerini ifade ettiğini görmek mümkündür:

“Sokaktaki insanın tam da bilime enikonu inanmaya başladığı anda laboratuardaki bilimcinin inancını kaybetmeye başlamış olması gerçekten de tuhaf bir durum. Ben gençken, fizikçilerin çoğu fizik yasalarının gökcisimlerinin hareketlerine dair bize doğru bilgi verdiklerinden ve fiziksel dünyanın gerçekten de fizikçinin denklemlerinde beliren türde varlıklardan ibaret olduğundan en ufak bir şüphe dahi etmezlerdi. Bu görüş hakkında şüphe uyandıran ve Berkley’in zamanından beri de bunu yapmaya devam edenlerin filozoflar olduğu doğrudur ama bunlar bilimin ayrıntılı yöntemleriyle ilgili eleştiriler olmadığından, bilimciler tarafından göz ardı edilebilirdi ve gerçekte de öyle olmuştur. Son

²³ Osman Karaağaç, “Bertrand Russell’in Bilimsel Dilemması”, *Dicle İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2022), 209.

zamanlarda ise meleseler oldukça farklı; fizik felsefesinin devrimsel fikirleri fizikçilerin bizzat kendileri tarafından ve titizlikle yapılmış deneylerin sonucu olarak ortaya koyulmakta. Fiziğin eski felsefesi mağrur ve buyurganken, yeni felsefesi alçakgönüllü ve kekemedir. Sanırım fizik yasalarına inancın kaybolmasıyla geride kalan boşluğu herkes elinden gelen en iyi şekilde doldurmalı ve bu amaçla, daha önceden gelişecek alanı olmayan temelsiz inançların ufak tefek parçacıklarının tamamını kullanmalıdır. Katolik inancının sağlam temelleri Rönesans döneminde çürümeye yüz tuttuğunda, bunların yerini astroloji ve büyü'nün alması yönünde bir eğilim oluşması gibi biz de aynı şekilde, bilimsel inancın zayıflamasının bilim öncesi batıl inançların yeniden şiddetlenmesine yo açmasını bekleyebiliriz.”²⁴ Russell'in bilime olan inancı o kadar güçlüdür ki tıpkı bir münzevinin kendi iman esaslarına olan inancı gibi sorgulanamazdır.

Modern dönemdeki gelişmeler bilimsel yanılmazlığa ciddi darbeler vursa da Russell için bunlar bilimin gücünü azaltmaz ve bilimsel ilerlemenin önünü tümünden tıkayamaz. 19. yüzyıl itibariyle Aydınlanma dönemindeki katı bilimciliğin sarsılmaz sanılan yasalarının, yeni gelişmelerle sorgulanması dinî inançların tekrar gündeme gelmesine neden olmaktadır. Fakat Russell için bu eski dogmatik fikirlerin yeniden yeşerceği anlamına gelmez. O, bazı çevrelerin heyecanlarının spekülasyondan öteye geçmediğini ve yeni gelişmelerin inançları tasdik olarak yorumlanmasının yanlışlığına işaret eder. Russell bilimsel ilerlemenin sekteye uğrasa da durmayacağını, insanlığın bu noktada aklın özgürleştirici gücünden hiçbir zaman vazgeçmeyeceğini de vurgular. Eskiye dönmenin geline yer itibariyle zor olduğunu iddia eder.²⁵

Russell, bütün çabaya rağmen yeni bilimsel çalışmaların bilimin gücünü azaltmadığını ifade etmiştir. O, yeni bilimsel gelişmelerin teolojik inançları desteklediğine dair fikirleri ortaya atan bilim adamalarının temelde birbiriyle çeliştiğini iddia eder. Harcanan çabanın boşa olduğundan gayet emindir. Russell fizik bilimi yasalarının bilimin ilerlemesiyle değiştiğini ifade eder. Bilimsel çalışmalar Antik Yunan döneminden Aydınlanma dönemine kadar büyük değişikliklere uğramıştır. Özellikle bilimlerin kullandığı teknikler de bu

²⁴Russell, *Bilimsel Bakış*, çev.Funda Sezer, 95-96.

²⁵Russell, *Bilimsel Bakış*, çev. Funda Sezer, 109.

doğrultuda değişmiştir. Russell'a göre bu durumu iyi analiz edememek kimi çevreleri bilimselliğin çöktüğü fikrine götürebilir. Russell özellikle doğanın döngüsünün fizik yasalarıyla olduğunu vurgular. Bilimdeki değişimler ya da ilerlemeler bu fizik yasaların varlığını ortadan kaldırmaz. Russell her durumda bu yasaların işlediğini ifade eder. Birilerinin bu yasanın yerine Tanrı'nın iradesini ve kudretini koymasını da doğru bulmaz. Russell; “ *Biyoloji, fizyoloji ve psikolojideki ilerlemeler, tüm doğal olayların fizik yasalarınca yönetiliyor olma olasılığını daha önce hiç olmadığı kadar arttırmıştır ve asıl önemli olan nokta da budur. Ancak bunu kanıtlamamız için yaşam bilimleriyle uğraşanların hükümlerinin bazılarını göz önüne almamız gerekir.*”²⁶ der. Russell din ve bilim arasındaki çatışmanın neticesinde herhangi birini galip görmenin yararsız olduğu ve insanlığın problemlerine çözüm olamayacağına kanaat getirir.

Russell'a göre karşılaştığımız problemleri çözmenin yolu geçmişe geri dönmek değildir. Aksine bilimsel ilerlemenin insanlığa kattığı değerin farkında olarak bu gücü doğru kanallara yönlendirebiliriz. O, modern dünyanın dışına çıkarak eski dogmatik fikirlere kapılmanın insanlığa bir katkısı olamayacağını açıklamıştır. Russell, bu noktada ilerlemenin kalıplaşmış felsefi şüpheciliğin dışına çıkmakla ve sağlam bir inanca bağlanarak olacağına kanaat etmektedir. Russell için bilgi, kötü insanların kullanımına geçse de özü itibariyle her koşulda iyidir. Russell'a göre sağlam bilginin elde edilmesi ürkek bireylerin değil herhangi bir fikrin güdümüne girmeyen güçlü bireylerin çabalarıyla elde edilecektir. Russell her ne kadar eleştirel bir bakış açısına sahipse de bilginin akılcı, güçlü ve sağlam bir iradeye sahip kişilerce her daim var edileceğine dair bir ümit taşır.²⁷ Russell düşünsel süreçlerinde uzun yıllar dine savaş açmıştır. O, din ile bilim çatışmasının tarihi bir gerçek olarak kaçınılamaz olduğunu ifade etmiştir. Buna rağmen o, din ile bilimin insanlığın faydasına bir şeyler ortaya koyabilecekleri noktasında iyimserdir.

Russell toplumsallaşmış ve kurumsallaşmış dinin bilime göre daha komplek olduğunu ifade eder ve kurumsal dinlerin şu üç temel yönüne vurgu yapar: (1) bir kurum, (2) bir öğreti (3) kişisel töreler. Dinlerin vazgeçilmez bu temel öğeleri Russell'a göre önem sırası dinlere göre zamana göre ve yere göre

²⁶ Russell , *Bilimsel Bakış*, çev. Funda Sezer, 125.

²⁷ Russell, *Bilimsel Bakış*, çev. Funda Sezer, 135.

değişiklik göstermiştir. Russell birkaç örnekle konuyu açıklığa kavuşturur. O'na göre eski Yunan medeniyeti kişisel törelere çok önem vermezken dinin öğretilerini daha çok ön plana getirir. Buna karşın İslam inancında ise kurumsal yapı iktidarın elinde daha zayıf olup günlük yaşam içerisinde kişisel töreler önem kazanmaktadır. Hristiyanlığı da değerlendirirken Protestanlığın, Hristiyanlık dininin öğretilerini yumuşattığını ifade eder. Bu üç temel öğenin önem sırası süreç içerisinde değişse de dinler için toplumsal işlev açısından gereklidirler. Her ne kadar kurumsal dine karşı bir tutum sergilese de Russell bilimce kesin olduğu tespit edilen ilkelere karşı olmadığı sürece kişisel dine modern çağda bile karşı tavır almaz.²⁸

2.2 Din Özü İtibariyle Nedir

Batı dillerinde ise etimolojik anlamı yine şöyle ifade edilir: '' *Religion* kökeni itibariyle antik Roma'dan gelir. Cicero (MÖ. 106-43) *De Natura Deorum* (Tanrıların Tabiatı) adlı kitabında tanrılara inancın kökenini tartışırken *religio* kavramına yer verir. Burada *religio* kavramıyla teolojik bir doktrinden ziyade Roma'daki sosyal hayatın adeta tutkalı olan "gelenekler ve örf-adetler"i ifade etmektedir (Smith, 1964, s. 25-26). Cicero'nun, bu kelimeyi büyük olasılıkla unutmak anlamına gelen *negligere*'nin zıddı *religare*'den çıkarmış olabileceği belirtilir. Latince *religare* ya da *dareligere* en basit ifadeyle; "sıkıca birbirine bağlamak" "yeniden birleştirmek" (McCutcheon, 2004) "tekrar tekrar okumak, yapmak, bir şeye dikkat etmek, bir şeyi vazife edinmek anlamlarına gelir (Tümer, 1986, s. 217). Örneğin *religio mihi est* – benim için *religio* olan şey- dendiğinde o insanın çok önemli bir yükümlülüğünü ifade etmekteydi. Tapınaktaki kurban ritüeli için de kavram *religioyu* yerine getirmek şeklinde kullanılabilirdi ama söz konusu yükümlülüklerle sadece bir takım "kült anıtlar" değil; vatandaşlık yeminleri, toplumsal kurallar, aileye karşı sorumluluklar ve gelenekler gibi modern toplumların genellikle seküler kabul ettiği şeyler kastedilirdi (Smith, 1964, s. 23). ''²⁹

²⁸ Bertrand Russell, *Din ile Bilim*, çev. Akşit Göktürk, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023), 11-12.

²⁹Sare Levin Atalay, " Bir Batı İcadı Olarak Din: 'Religion' Kavramının Modern Batı'da İnşası", *İnsan ve Toplum Dergisi* 6/2 (2016), 27.

İnsan ve toplum yaşantısı itibariyle din bilgi birikimi olarak çok büyük bir havzayı işgal etmektedir. İnsanın âlemdeki varoluşsal yolculuğundaki çıkmazlarına cevap aramadaki en önemli görev insan tarafından dine yüklenmiştir. Bireysel bazı istisnalar olsa dahi tarihi kaynaklar kitlesel ve toplumsal dinsizlikten hiç bahsetmez. İnsanların en çok üzerinde uzlaştığı yegane mesele belki de dinlerin geçmişte var olduğu şimdide de insan yaşamına yön verdiği gerçeğidir. Bununla birlikte gelecekte de bir ihtimal etkisi azalsa bile varlık sahasında olacaktır. Çünkü insan hakikati görünen âlemin arka planında aramaya devam edecektir.

Din insan için her daim çok önemli bir konu olduğu için birçok disipline araştırılmıştır. Bu noktada dinin tanımlanması disiplinden disipline farklılık göstermektedir. Tarihin, felsefenin, sosyolojinin, antropolojinin hatta teolojinin dine bakışı farklıdır. Bu durum dinin tabiatı itibari karmaşık bir yapıda olması, çok yönlülüğü ile beraber tanımının zorluğundan dolayıdır. Tüm dünya dinlerini aynı kefeye koyarak genel hükümlerde bulunmak karmaşıklığa sebep olur. Bu durum bizi doğru değerlendirme yapma olanağından uzaklaştırır. Neredyse her dinin tabiatüstü bir güce atıfta bulunduğunu ifade etsek de hepsinin bu güçle farklı tarzda bir ilişki içerisinde olduğunu görmekteyiz. Dinlerin sahip olduğu bu farklılıklar hepsiyle ilgili genel bir zeminde yorum yapmayı zorlaştırır.³⁰

Dinin herkesçe üzerinde bir konsensüsün sağlandığı bir tanımına ulaşmak zordur. Buna rağmen temel bazı noktlara değinilerek ihtilafın en aza indirildiği bir orta noktaya gelmek için çaba sarf edildiğini de görmekteyiz. Din kavramı üzerinde konuşulması ve araştırılması en çetrefilli konulardandır. Dini tanımlarken yeryüzündeki tüm dinleri içine alacak kapsayıcılıkta bir tanım zor olsa da genel olarak din terimine bir takım inançlar, ibadet tarzında pratikler, ve mutlak bir gerçeklik tasavvuru etrafında oluşan manevi bir yapı olarak tanımlanabilir. Mutlak ve aşkın bir Tanrı inancı birçok dinin bünyesinde olmakla beraber yine de farklı bir şekilde de tasavvur edilebilmektedir. Kimi dinin Mutlak Gerçeklik dediği şahsi bir Tanrı tasavvuru olarak ortaya çıkarken, bazı dinlerde Mutlak Gerçeklik inancı çok silik bir görüntü arz etmektedir. Diğer bazı dinlerde ise Mutlak Gerçeği âlemden ayrı düşünmek mümkün olmamaktadır. Her dinin

³⁰ Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, 3.

Mutlak Gerçeklik ile âlem ilişkisinde farklılıklar vardır. Bazı inanç sistemleri Mutlak Bir'den çokluğa giden bir tasavvur taşıırken, bazı dinlerde ise çokluk Birlik'e ulaştıran bir araçtır.³¹

Din tanımlarının çokluğu çalışmamızın kapsamını aşacağı için alanımız itibariyle felsefenin ve felsefecilerin konuya bakışı odak noktamız olacaktır. Herhangi bir ilim alanını tarif etmek dini tarif etmekten daha kolaydır. Yeryüzünde birçok dinin olması din tariflerinin de çokluğuna neden olmaktadır. Bu güne kadar tün dünya dinlerinin tarifine uyacak bir din tanımı yapıldığını görmek pek mümkün değildir. Çünkü her dinin iç dinamikleri oldukça farklıdır. Örnek vermek gerekirse, bir müslümanın bir hristiyanın ya da bir yahudinin dinden ne anladıkları çok farklıdır. Kaldı ki bu dinler semavi dinler olarak tanımlanıp ortak özelliklerinin olduğuna vurgu yapılır. Öte yandan uzak doğu dinlerinden herhangi birine baktığımızda ise çok farklı bir din algısıyla karşılaşırız. Bütün dinleri kapsayacak genel bir tanım zor olsa da hepsinin ortak bir noktasına vurgu yapmak suretiyle dinin bir tanımının yapılabileceğini ifade edebiliriz.³²

Monist kurumsal dinlerde, yaşanan din çok çetrefilli bir yapıya bürünmüştür. Bu dinlerde dinin bireysel ve toplumsal yönden içeriğinin ve kapsamının da karmaşılaştığını görmekteyiz. Tek Tanrılı ve monist dinlerde ortak olan üç temel özellik vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: akidevi esaslar, ibadet esasları ve ahlaki ilkelerdir. Evrensel kabule göre bu dinlerde özellikle de İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlerin inanç esası dediğimiz akidevi hususları içinde bireysel ve toplumsal pratikleri içerir. Bu pratikler de bireyi kamusal hayatta ahlaki ilkelere ulaştırır. Bu dinlerin genel yapısına bakıldığında bireysel ve toplumsal yanları olan ve inanaları için bir yaşam şekli sunan, kurumsallaşmış sağlam bir alt yapıya sahiptirler. Buna göre bu dinler hem pratik sahada hem de teorik sahada iş gören dinler olarak kabul edilirler. Bütün dünya dinlerinde tanımlanmaya çalışılan bu özellikler bir arada olmasa bile bilinmektedir ki kitaplı din olarak ifade edilen üç büyük dinin yapısı bu tanımlamalara uymaktadır. Dinler genel itibariyle değer koyucu ve belli bir yaşam

³¹Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, 3.

³² Mehmet S.Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2010), 5-6.

tarzını buyurucudur. Tüm dinleri kapsayacak bir tanım bulmak oldukça zordur. Derinlikten yoksun, kapsamlı olmayan ve kutsallığı öteleyen değerlendirmeler dinleri tanımlamaktan uzak olacaktır. Din özü itibariyle üstün bir gücün otoritesine bağlanmak, ona bilerek ve inanarak teslim olmak, kendi iradesini onun iradesine bağlamak demektir. Aynı zamanda inanmanın kalple ilişkili olarak hissi bir yönüde vardır. Din, kişisel alanda Tanrı'ya ibadet, toplumsal yönüyle de insanlarla uyumlu olamaktır.³³

Dinin ferd ve toplum hayatındaki yeri yadsınamaz dercede önemlidir. İster basit ilkel topluluklarda ister metropolün çetrefilli döngüsünde olsun dinden kaynaklı duanın, tapınma hissinin, içe dönme ve münzeviliğe olan arzu her zaman insanda var olmuştur. Çünkü boyun eğme ve ibadet etme isteğinin insana çekici geldiği su götürmez bir gerçektir. Biliyoruz ki insanda transandantal ve müteale doğru bir akış vardır. Peki insan için inanma hissi bir arzu mudur, inanma eksenli dinin kaynağı nedir, monoteist dinlerin ifade ettiği gibi inanma fitrattan kaynaklı bir zorunluluk ve ihtiyaç mıdır? Yoksa modern bilimin ve aklın iddia ettiği gibi din atalar kültüründen, naturizmden, animizden, totemizmden mi insanlığa kök salmıştır? Yine dinin kaynağına dair modern teorilerden biri de psikolojik etkenlere dayanan baba figürlü tanrı anlayışıdır. Yani insanın babasıyla olan münasebeti tanrı merkezli dinlerin ortaya çıkması ve tapınma duygusuna sebep olmuştur.

Modern çağın sosyolojiyi ve psikolojiyi esas alan teorileri fitrat teorisine karşı çıkmışlardır. Bu iki teorinin kökeni ise Darwinizmin dinin kaynağının evrimci yaklaşımıyla ilişkilidir. Evrimci yaklaşım dinin kaynağını monist dinlerdeki gibi yüce bir varlığa dayandırmaz. Çünkü onlara göre din insan icadı bir olgudur. Dinin ortaya çıkması veya tanrı kavramının bu kadar etkili olması tamamen soyolojik ve psikolojik etkenler sebebiyledir. Zaten sosyoloji biliminin ortaya çıkması ve psikolojinin popülerleşmesi de 19.yüzyılda evrim teosinin ortaya çıktığı zamana denk gelir. Pozitivist bilime göre insanlık üç devirde dinle ve inanaçla ilişkilerini günümüze değin taşımıştır. Bu devirler dinî devir, metafizik devir ve son olarak din bağının en zayıf ve hatta bitme noktasına

³³ S.Aydın, *Din Felsefesi*, 6-7.

geldiğine dair de pozitivist devirdir. İnsanlık modern çağla beraber pozitivist devre girmiştir.

2.2.1 Tanrı

Tanrı kavramı en az dinin kaynağı kadar önemli bir meseledir. Çünkü din temelde Tanrı yani yaratıcı gücün ve müteal bir şahsın etrafında şekillenerek tanımlana gelmiştir. Tanrı meselesini anlamadan din olgusunu anlamak pek mümkün gözüküyor. Her ne kadar Tanrı kavramını kendi dinamikleri içine almayan bazı dinler olsa da genel itibari ile bu husus dünya dinleri için önem arz etmektedir. Dinin felsefi yorumlarına baktığımızda bilgi birikimi olarak Tanrının üç temel özelliğine vurgu yapıldığını görmekteyiz. Öncelikle Tanrı inançla ilişkisi de şahsi bir özelliğe sahip olan ve sadece içsel bir hisle tanımlamanın yeterli olmayacağı insanı da aşan Mütal bir varlıktır. Her dinin Tanrı tanımı farklılık gösterir. Genel olarak dinlerde zihin dışında da varlığı olan Tanrı bazı özellikler taşımak üzere şahsi bir Tanrı olarak algılanır. Bütün dinlerde Tanrı en mükemmel varlıktır ve en üst seviyede kemal sıfatları taşır. Tanrı salt iyiliğin kaynağıdır. Yaratma ve var etme ondan başka hiçbir varlığa atfedilmez. O, sozsuz ilim ve güç sahibidir. Teist inançlarda Ben ve O (Tanrı) ilişkisinde sınırlar bellidir. Tanrı ile birey arasındaki bu dikey ilişkide insana düşen O'na ibadet ederek bu şahsi ilişkiyi meydana getirmektir. Tanrı'nın şahsiliği O'nu ibadete etmeye layık yegane varlık kılmaktadır.³⁴

Tanrı kavramı için diğer önemli husus, varlığı kendinden olması, yokluğunun düşünülemez olması nedeniyle zorunlu ve bizatihi mevcut olan bir varlık olmasıdır. Tanrı'nın var olması O'nun bizatihi ve zorunlu olarak var olması anlamına gelmektedir. Tanrı özü itibariyle zorunlu varlık olması nedeniyle diğer tüm var olan ve varlığı imkân dahilinde olan varlıktan farklıdır. Başka hiçbir varlığa kendisine bizatihi ve zorunlu varlık dememizin bir dayanağı yoktur. Çünkü bize ilmin de haber verdiği gibi bunu sadece Tanrı hak etmektedir. Yaşadığımız hayatta alışık olduğumuz varlıkların hepsi muhakkak ki bir nedene bağlı ve şartlı varlıklardır. Bundan dolayı zorunlu olma ihtimali yoktur. İster gözle

³⁴Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, 84.

gördüğümüz, ister gözün görmediği atom ve enerji gibi varlıklar her biri şartlı ve değişmeye mahkum varlıklardır. Bundan dolayı zorunlu ve bizatihi var olmaları düşünülemez. Sonuç itibaryle hiçbir bilimsel çalışma bu varlıkların zorunlu olduğunu kanıtlamamıştır. O zaman Tanrı kavramı hem bir kavram olarak zihinsel anlamda vardır hem de zihnin dışında da olmak zorundadır.³⁵ Diğer bir husus ise âlemde var olan her şeyin bir sebebinin olmasıdır. Düşünürler genel anlamda bu sebebin Tanrı olduğu noktasında birleşmektedirler. Bu sebeple Tanrı ilk nedendir ama nedeni olmayan bir nedendir.

Klasik çağın filozoflarına göre Tanrı inancı insanın zihninde kendiliğinden varolan bir inançtır; çünkü Tanrı yokluğu düşünülemeyen varlıktır. Bununla birlikte yine de din ve felsefe Tanrı'yı ispat eden delilleri ortaya koymaya çabalamışlardır. Tanrı meselesinde en etkili kanıtlar tarih boyunca ontolojik delil, kozmolojik delil ve teleolojik delildir. Zaman ilerledikçe ve Tanrı aleyhine yeni deliller üretmek için çalışmalar arttıkça lehteki delillerin sayısı da bu minvalde artmıştır. Ahlak delili de diğer deliller kadar eski olmasa da Kant ile beraber felsefede yerini almıştır.

Ontolojik delil varlık ve varolmaktan yola çıkarak zihinsel sürecin devrede olduğu delildir. Ontolojik delil için ana kavram zorunluluktur. Tanrıyı zorunlu varlık olarak tanımlayıp varlık kategorisinde en zirve noktasına koyar. Teizm, Tanrı'nın ispatı söz konusu olunca eksikleri olsa dahi bu argümandan tarih boyunca asla vazgeçmemiştir. Tüm Ota Çağ boyunca hem İslam âleminde hem de dogmatik batı dünyasında en popüler delil demek yanlış olmaz. Aydın bu durumu şu şekilde ifade eder: *“Bu delilin tarihi kökleri İslam felsefesine kadar gider. Fakat onu bir ‘delil’şekli içinde dile getiren sonra felsefeye maleden, tanınmış Hristiyan ilahiyatçı filozofu Aziz Anselm(1033-1109) olmuştur. Anselm, Aristoteles mantığını kullanarak ilahiyat meselelerine açıklık getirmeye çalışan ilk filozoflar arasında yer alır. Yine o, Hristiyan ilahiyatının birçok meslesine yeni Platonculuğun ışığı altında bakan ilk düşünürlerden sayılır.”*³⁶

Ontolojik argüman zihinsel bir çabanın sonucudur. Bu delille dış dünyada ispata gerek duyulmadan Tanrı'nın varlığına ulaşılmaktadır. Ontolojik argüman varlık kavramının temel alındığı teistik argümandır. Hem İslam âleminde hem

³⁵Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, 82.

³⁶S. Aydın, *Din Felsefesi*, 27.

Orta Çağ Batı felsefesinde uzun yıllar altın çağını yaşamış bir argümandır. İslam âleminde Farabi, İbn-i Sina ve halefleri tarafından çok kullanılmıştır. Batıda Aziz Anselm tarafından geliştirilip popüler hale getirilmiştir. Tanrı kavramı özü itibariyle var olmayı zorunlu kılmaktadır. Tanrı kavramı olarak yokluğu düşünülemeyen varlıktır. Tanrı vardır ki bu O'nun için var olma zorunlu bir var olmadır. Hem de varlığı Tanrı olması nedeniyle de mükemmel varlıktır. Aziz Anselm'e göre her insan fitrat olarak zihninde bu mükemmel varlık fikrini zaten taşır. Ontolojik argüman, mantıksal öncüllerden yola çıkılarak çıkarım yapılan bir argümandır. Buna göre söz konusu Tanrı fikri zihnimizin bir ürünü müdür yoksa gerçekten bu kavramın dışarıda bir gerçekliği var mıdır? Sadece zihinde olduğu kabul edilirse Tanrı kavramıyla beraber Tanrı'nın varlığı tehlikeye girecektir. Aksine zihindeki Tanrı kavramıyla beraber dış gerçekliği olan bir varlık sadece zihinde olan bir varlığa göre daha mükemmel olacaktır. Çünkü Tanrı kendinden daha mükemmeli düşünülemeyen varlıktır. Tanrı'nın dışarıda reel bir gerçekliğe sahip olamaması mantıken bizi bir saçmalığa götürecektir. Bunun içindir ki Tanrı hem zihinde hem de zihin dışında reel olarak bir varlığa sahiptir. Ontolojik delilin mantıki olarak öncüllerinden çıkarılması şu şekildedir:

Birinci önerme: ' Tanrı ' ile ' en yüksek dercede kemale sahip varlık ' kasetmekteyiz.

İkinci önerme: 'varlık' bir kemaldır.

O halde: Tanrı vardır.³⁷

Kavramsal mantıkla iç içe olan ontolojik delil tümdengelsel yöntemi kullanmasıyla modern bilimin ve analitik felsefenin eleştirilerine maruz kalmıştır.

Teist argüman ailesinin önemli bir elemanı olan kozmolojik ise delil âlem fikrinden yola çıkar. Delil, zihin dışı bir gerçeklikten yola çıkarak Tanrı'yı ispat ettiği için ontolojik delilden farklıdır. Kozmolojik delil teistik delil ailesinin önemli bir delili olmasının yanında âlem delili olarak da bilinmektedir. Delil kişiyi âlemin varlığından Tanrı'nın varlığına götürmektedir. Kozmolojik delil birkaç farklı delilin birleşiminden oluşan bir deliller ailesidir. İslam felsefesinde birçok versiyonu olan kozmolojik delil Batıda Orta Çağda çok popüler bir delil olmuştur. Kozmolojik delil ailesi sonlu varlık âleminde Tanrı'ya ulaşma

³⁷S. Aydın, *Din Felsefesi*, 27-28.

anlamında hudus delili ve var olmanın imkânından yola çıkarak bir delillendirme yoluna gidilen imkân delili olmak üzere iki versiyonu bulunmaktadır. Bunu yanında kozmolojik delilin zaman içinde daha da dallanıp çeşitlendiği ifade edilebilir. Bu delilde zaman kavramı da önemli bir mefhum olarak ele alınmıştır.³⁸ Kozmolojik delil Batı teolojisinde ve İslam kelimasında sıkça kullanılmış bir argüman olup modern versiyonları da mevcuttur. Nedensellik ilkesi kozmolojik delil için önemli bir ilkedir. Bu ilkedен yola çıkarak her şeyin var olmasının bir nedeni vardır sonucuna ulaşılır.

Teizmin Tanrı'nın varlığını üzerine inşa ettiği ve O'nun varlığının garantisi olarak gördüğü en önemli argümanlarından biri de teleolojik delildir. Daha çok halk arasında yaygın bir düşünme şekli olan yaratılmış âlem fikrinden yaratıcıya hayret duygusuyla yönelme olarak da ifade edebileceğimiz gaye ve nizam delili olarak İslam felsefesinde ün kazanmış olan teleolojik argüman Orta çağdan aydınlanma çağına kadar batı felsefesinde teistik bir argüman olarak popülerliğini korumuştur. 17.yüzyılın sonu 18. yüzyılın başlarında yaşamış olan William Paley bu argümanın bilinen en iyi temsilcisidir. O'na göre âlem çok iyi tasarlanmış bir saate benzemektedir. Paley'e göre bir saati incelediğimiz vakit ondaki karmaşık yapının yanında içindeki hassas aletlerin uyumundan dolayı çok mükemmel bir düzene şahit oluruz. O saat içindeki tekerleklerin, zembereklerin ve çarkların bu uyumundan zamanı tam olarak doğru öğreniriz. Bu denli harika bir tasarım bize bu saati akıllı bir ustanın yaptığı fikrine götürür. Bu saati yapmada bu ustanın bir amacının olduğunu görürüz. Aynı şekilde doğanın da aynı kompleks bir yapısının olduğunu görmek mümkündür. Doğanın tasarımında da bir amaç görmek şaşırtıcı değildir. Saat ile doğadaki bu tasarımla alakalı benzerliğin sadece tek farkı doğada daha büyük ve daha çok olmasıdır. Tabiatte sadece gözü örnek alsak dahi gözdeki düzeni, hayret verici görme yetisini ve gözü yaratmadaki gayeyi düşünmek bile yeterli olur. Eğer bu mükemmel tasarımın en küçük parçası bile kötü işlerse tüm sistem kötü işler. Doğanın da tıpkı saat gibi mükemmel işleyen bir düzeni var ve saat gibi doğanın akıllı ve amaç sahibi bir ustası vardır demek yanıltıcı olmaz.³⁹

³⁸S. Aydın, *Din Felsefesi*, 39.

³⁹Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, 122.

Âlemde belli bir düzen ve gaye fikrinden yola çıkan teleolojik argüman Tanrı'nın âlemde şaşmaz ve dakik bir düzen inşa ettiğine dayanır. Teleolojik delilde de kozmolojik delilde olduğu gibi çıkış noktası âlemdir. Klasik dönemin düşünce yapısında âlem hareket eden bir varlıktır ve her hareket eden varlığın bir hareket ettiricisi vardır. Bu durum ilk Muharrik'e varıncaya kadar devam eder. Teleolojik delili hudus delili ve imkân delili olarak iki bölümde incelenir. Âlem hadistir çünkü değişmektedir her muhdisinin ezeli olan bir varedeni vardır. Aynı delilin devamı olan imkân delilinde var olma üzerinden delili yürütmektedir. Bir şeyin nasıl var olduğu hususu önemli bir problem olarak ele alınır. İmkan delilinde var olma fikri var olmama fikrine tercih edilir. Bu noktada Zorunlu ilk sebep fikrine ulaşıncaya kadar sebeplilik ilkesi işletilmektedir.⁴⁰

⁴⁰S. Aydın, *Din Felsefesi*, 61.

2.3 Bilim Nedir

İnsanın anlama çabasının daha ilk insanda görebilmekteyiz. Kendisini ve çevresini bilmek isteyen insan öncelikle doğaya yönelmiştir. Bu bağlamda insan, doğada çeşitli araştırmalar yaparak bilimsel çabanın ilk tohumlarını ekmiştir. Önceleri informel bir yöntemle yürütülen bilimsel araştırmanın yöntemi çağlar boyunca değişerek sistemli bir hale gelmiştir. Russell bilimi şu şekilde tanışmamıştır:

‘‘Bilim, gözlem yoluyla, gözleme dayanan düşünce yoluyla, evrendeki tek tek olguları, bu olguları birbirine bağlayan yasaları bulmaya, böylece gelecekteki olayların da önceden bilinmelerini sağlamaya çalışmaktadır. Bilimin bu kuramsal yönünden başka bir yönü de, bilimsel düşünceyi yararlanarak, bilim öncesi çağlarda elde edilmeyen, ya da çok daha pahalıya malolan yaşama kolaylıklarını, çok üstün yaşama olanaklarını sağlayan, bilimsel teniktir. Bu iki yönüyle bilim, bilim adamı olmayanlar için bile büyük bir önem taşır.’’⁴¹

Bilimsel çalışma, tekniği ve yöntemi olan bir faaliyettir. Çağlar boyunca felsefenin çatısı altında varlığını sürdüren bilimsel faaliyetin yönteminde ve tekniğinde değişiklikler olmuştur. Modern çağla birlikte felsefe ve dinden kopan bilimin insanın evrene bakışını da değiştirdiğini görmekteyiz. 16.yüzyılın sonu 17.yüzyılın başları itibariyle Kopernik devrimiyle başlayan Galileo ve Newton ile devam eden astronomi bilimi, kutsal kitabın dayattığı hakikatleri modern bilimin gerçekleriyle değiştirme çabasını ortaya koymuştur. Bu da yeni bir kozmolojinin doğmasına sebep olmuştur. Klasik inanışta dünya âlemin merkezinde olup güneş onun etrafında dönmektedir. Modern bilim bunun yerine güneş merkezli sistemi getirerek bir devrime imza atmıştır. Bu şekilde artık dünya güneşin etrafında döner ve sistem birden bire geosentrik sistemden helyosentrik sisteme evrilmiştir. Bu değişim kilisenin epistemolojik otoritesini yıkmıştır. Dünyanın merkezi konumunu kaybetmesi demek insanın da merkezi konumdan düşmesi anlamına gelmektedir. Böylece sadece Hristiyan inancının kozmolojik temelleri yıkılmamıştır. Aynı zamanda klasik Yunan felsefesinden tevarüs edilen Platon ve

⁴¹ Russell, *Din ile Bilim*, çev. Akşit Göktürk, 11.

Aritoteles'ten gelen doğa anlayışı ve âlemin bir canlı organizma olduğu düşüncesi de önemli bir sarsıntı geçirmiştir. Çünkü modern düşünce doğayı bir matematiksel mekanizma olarak görür. Canlı ve ruhu olan bir doğa anlayışına sıcak bakmamaktadır. Artık dünya Tanrı'dan olan ya da Tanrı'dan sudur eden bir varlık alanı değil aksine, Tanrı'nın dışında bir varlık alanına sahiptir. Böylece doğa insan için üzerinde çalışabileceği, üretebileceği, analiz edebileceği, gözlemlenebileceği ve denetim altına alınabileceği ruhu olmayan bir madde olmaktan öteye geçemez.⁴²

⁴²Ahmet Cevizci, *Onyedinci Yüzyıl Felsefe Tarihi* (Bursa: Asa Yayınları, 2008),7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BERTRAND RUSSELL'DA DİN ELEŞTRİSİ

3.1 Bertrand Russell Öncesi Ortaçağda Din

Russell'ın din algısı ve dine bakışı Batı medeniyetinin dinle ilişkisinin arka planı göz önünde bulundurulmadan anlaşılamaz. Modern çağa gelinceye kadar Batı dünyası için din ile olan irtibat iki merhaleden geçerek bu günkü noktaya gelmiştir. Öncelikle dogmatik çağ olarak adlandırılan bu dönem dinin topluma bir baskı unsuru olarak sunulduğu görülür. Böylece kurumsallaşan din kamusal ve bireysel hayata sınırsız müdahalede bulunur. Dinin bu baskısından dolayı Orta Çağ Batılılarca da karanlık çağ olarak adlandırılmıştır. Orta Çağdan sonra yaşanan bilimsel gelişmelerle beraber Yeni Çağda zihinsel bir aydınlanma sonucu dine olan bakışın değiştiği Aydınlanma dönemindeki dindir. Her iki evre ile ilgili yapılacak olan değerlendirme bizi modern dönemin seküler din algısının nedenlerine ulaştıracaktır. Bununla beraber de Russell'ın bilimsel olmayan ve metafiziksel sahaya eleştirel bakışını da anlamak çalışmamızın odak noktası olacaktır.

Bilindiği üzere günümüz Batı medeniyetinin din ile olan bağı modern dönemde oldukça zayıftır. Bunun çeşitli sosyolojik, felsefi, siyasi ve toplumsal sebepleri vardır. Zamanla siyasi gücü bile egemenliği altına alan kilise özerk bir yapı haline dönüşmüş ve güçlenmiştir. Bir inanç olarak Hristiyanlık önceden pagan bir inanç sistemine sahip olan Roma imparatorluğunun topraklarında kendi Tanrısal inanç sistemini Roma devlet yapılanmasına entegre ederek büyük bir güç elde etmiştir. Bu sebeple Hristiyanlık seküler iktidarın kimliğine bürünmek zorunda kalmıştır. Zaman içerisinde kişisel ve özel alanı daraltan kilise kurumsallaşan bir yapıya dönüşmüştür. Her ne kadar sürecin başında Hristiyanlık

Roma devletinin kendi işleyişine karışmasını istememiş olsa da zamanla ruhani yapının daha dünyevi bir yapıya evrildiğini görmek mümkündür.⁴³ Orta Çağ boyunca kötü tecrübeler yaşayan Avrupalı ve Hristiyan toplumu dinî hayatın dışına iterek cezayı da kiliseye kesmiştir. Orta Çağda yaşanan tüm sıkıntı ve baskılara rağmen Hristiyan inancındaki insanların kiliseyle bağı güçlüydü. Kilise ve Hristiyanlık demek aslında Katolik olmakla da eş anlama gelmekteydi. Hristiyan inancı o kadar dogmatik ve üzerinde düşünmeye kapalıydı ki başka bir dine mensubiyet şöyle dursun kendi içindeki farklı yapılanmalara bile küfür nazariyle bakmaktaydı. Orta Çağda dinin, siyasetin, felsefenin ve bilimin merkezinde Tanrı vardır. Nihayetinde her şey Tanrısal bir nedene bağlanmak zorundadır. Ayrıca Tanrı yeryüzündeki gücünü de kilise sayesinde ortaya koymaktadır. Kilise Tanrı'nın temsilidir.

Kilisenin krallara taç giydirecek kadar güçlü bir siyasi otoritesi bulunmaktadır. kilise toprağa hükmeden feodal beylerden vergi alacak kadar maddi güce sahiptir. Diğer taraftan bilimselliği Tanrısal otoriteye bağlayarak da metafizsel gücü elinde tutacak kadar güçlüdür. Sonuç itibarıyla maneviyattan uzak dünyevi otoriteye göz dikmiş ve maddi olarak gücü de elinde bulunduran bir kilise görmek mümkündür.

3.1.2 Bertrand Russel Öncesi Aydınlanma Döneminde Din

Aydınlanma dönemini ve felsefesini anlamak Batı düşünce dünyasının düşünsel anlamda geçirdiği süreçleri iyi bilmekle olur. İnsanlık Batıyla beraber vahiy eksenli bir düşünme yönteminden akılcı bir düşünme yöntemine hızla geçiş yaparak kültürel ve fıkırsel bir dönüşüm geçirmiştir. Çüçen bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“15. ve 16. yüzyılda Avrupa insanı, Orta Çağ'ın dinsel ve geleneksel değerlerin kendilerini geliştirmek ve daha iyi yaşamak için yeterli olmadığını anladı ve onların yerine yeni değerler oluşturma çabası içine girdi. İşte her şey insan için olmalıydı düşüncesi ile başlayan hümanizm anlayışı Orta Çağ'ın

⁴³ Celal Büyük, “Ortaçağ Batı Düşüncesinde Hristiyanlık- Siyaset İlişisine Genel Bir Bakış”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 19/7, 131.

Tanrı/din merkezli evren, toplum ve insan açıklaması yerine insan merkezli bir evren, toplum ve birey açıklamasını dile getirmektedir. Böylece Tanrı devleti yerine tekrar yeryüzü devleti; dinsel bir kozmoloji yerine fiziksel bir kozmoloji; insanın kul olarak görüldüğü bir toplum/devlet düzeni yerine insanın birey/kişi olarak kabul edildiği bir toplum/devlet düzeni öne sürülmeye başlandı. Bu değişim/kopuş yalnızca düşünsel/kuramsal bazda olmadı, olgusal/pratik alanda da kendini gösterdi. Dinde reformasyon hareketi ile Katolik mezhebin katı ve değişmez din yorumu yerini Protestanlığın daha ılımlı yorumlarına bıraktı.’’⁴⁴

Aydınlanma temel hak ve özgürlüklerine kavuşan özgür bireyin aklını da onu tutsak eden her türlü bağlarından arındırması demektir. İnsan bir toplumun zorunlu üyesi olmak zorunda değildir; çünkü o artık bir bireydir. İnsan Orta Çağ ve öncesinde kendi dışındaki otoriteler tarafından kişi olması engellenmiştir. O, yarattığı imkânlar dâhilinde kendini meydana getirirken yaşadığı âlemi tanıma, onun hakkında bilgi sahibi olma çabasına girmiştir. Bunda onun doğaya hâkim olma isteğinin çok büyük bir katkısı vardır. İnsan doğayı keşfetme çabası girerken bunu eski yöntemlerle asla yapamazdı. Bundan dolayı insan yeni yöntemler geliştirerek bu işi başarma yoluna gitmiştir. Modern zamanın Aydınlanmacı filozoflarına göre, Orta Çağı geride bırakmış modern insanın amacı ve mutluluğu doğaya egemen olmasıyla alakalıdır. Mutlu olmanın ve doğaya hükmetmenin en temel kuralı onun yasalarını bilmekle ve bu yasaların işleyişine hükmetmekle olur. Bundan dolayı bilen insan doğa karşısında korku duygusunu yenmiş özgür bir bireydir. Böylece insanın yapması gereken, doğanın bilgisine ulaşmak, onu kontrol edebilecek birikime sahip olmak ve onu insanın daha huzurlu ve mutlu yaşaması için dönüştürmektir. Aydınlanmacı filozoflara göre zor olsa da bunu yapmanın tek yolu, dini inançlardan, dogmatik düşünce yapısından, kişiyi yanlış sürükleyen önyargılardan ve yanlış akıl yürütme şeklinden sıyrılmakla olur. Aydınlanmış ve özgürlüğünü eline almış birey bilimsel bilgiyi de deneysel yöntemi kullanarak elde etmelidir. Bu aydınlanma çağının yaratmaya çalıştığı insanın kısaca prototipidir.⁴⁵

⁴⁴A. Kadir Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 115/122 (2005), 25-26.

⁴⁵Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökleri ve Eleştirisi”, 26.

Aydınlanmacı düşünürler, dinin, metafiziğin ve aklın alanında görülmeyen her sahada ve toplumsal alanda yeni inşaların peşine düştüler. Kant gibi birçok filozof Aydınlanmaya felsefi ve epistemolojik bir temel oluşturma çabasına girdiler. Aydınlanmayla beraber dinin ve metafiziğin ahlâki öğretilerinin yok sayılması yeni bir arayışın da temeli oldu. Çünkü toplumsal yaşamın ve birliğin düzeni adına ve her şeyden önemlisi adaletin tesisi adına ahlâka ihtiyaç vardır. Kant için bu zorunlu bir gerçektir. İnsan aklıyla doğanın işleyen yasalarını anlayabilecek ve bilimsel araştırmalar yaparak bu yasaları temellendirebilecek kapasiteye sahiptir. Aydınlanmış ve bilim sayesinde aydınlanmaya devam eden aklın kendi yararına ahlak öğretileri oluşturması zor değildir. Bu ahlâk öğretileri tek bir toplumun ya da tek bir bireyin yararına değil insanlığın ortak aklına hitap edecek değerlerde evrensel özelliklere sahip olmalıdırlar. İşte bu Kant'la beraber Aydınlanma filozoflarının çıkış noktasıdır. Yeni ve evrensel ahlâk kurallarını oluşturmanın dayanak noktası budur. Neticede insan kendi aklıyla başka dayatmalara gerek kalmadan evreni anlayabilecek ve kavrayabilecek kapasitededir.⁴⁶

Aydınlanma 17.yüzyılda başlayıp bitmiş bir süreç olmayıp günümüzde de etkileri sürmektedir. Aydınlanma, etki alanı ve etki ettiği zamansal sahası göz önüne alındığında dünya tarihinde çeşitli felsefi ve toplumsal değişimlere kaynaklık etmiştir. Aydınlanma sadece bir toplumun ya da bireyin değil birçok toplumun ve bireyin katkılarıyla etki alanını genişletmiştir. Hem klasik dönemden hem de Orta Çağdan çok farklı özelliklere sahip olan Aydınlanma gerçeği içinde birçok sistemin yer edindiği bir düşünce evrenidir. Bu dönem itibariyle daha önce olmayan birçok kavram üretilmiştir. Aydınlanma çıkışı itibariyle tüm Avrupa ülkelerinde farklı bir kimlikle ve farklı sebeplerle orta çıkmış olup sonrasında da farklı bir paradigmaya dönüşmüştür. Şüphesiz Aydınlamayı orta çıkaran zorunlu nedenler vardı. Bu nedenler daha 16.yüzyılın başlarında kendilerini hissettirmişlerdi. Sonuçları ve çıkış nedenleri ne olursa olsun en nihayetinde Aydınlanma bireyin aklını kullanmasını öğrenmesidir. Akli onun için tek otoritedir. Bu sebeple akli tarih boyunca onu sınırlayan toplumsal, metafiziksel,

⁴⁶Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökleri ve Eleştirisi”, 30.

siyasi, dinî ve sosyal tüm engelleri ortadan kaldırmalıdır. Özgürlüğün yegâne ve tek yolu da ancak budur. ⁴⁷

⁴⁷ Ahmet Erhan Şekerci, *Aydınlanma ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 18.

3. BERRAND RUSSELL’DA DİNE ELEŞTİREL BAKIŞ

Çalışmamızın asıl konusu Bertrand Russell’ın genel olarak dine yaklaşımı özellikle de Hristiyanlık dini özelinde meseleye nasıl bir bakış açısına sahip olduğunu tespit etmektir. Russell gibi Batı felsefe tarihinde önemli kırılmalara kaynaklık etmiş bir düşünürün üzerinde önemle durulması gerekir. Russell hakkında yapılan bazı çalışmalar hariç onunla ilgili genel kanaat dine eleştirel baktığı yönündedir. Russell için dini eleştirmek sade bir dindarın kendi dini içinde gördüğü yanlışları eleştirmesi gibi bir tutum değildir. Russell’ın eleştirilerini materyalist bir zihinle yapıtığını unutmamak gerekir. Ateistik bir noktaya gelinceye kadar Russell kendi içinde dönüşümler yaşamasına sebep olacak iki temel evreden geçmiştir. Russell’ın İdealist felsefenin etkisinde olduğu dönemler itibariyle Hristiyanlık dinine çok uzak bir eksende olmayıp mistik ve şahsi bir deneyim olarak kişinin inanç değerlere sahip olabileceğini ifade ettiği görülür. Hatta Russell bu döneminde ‘The Free Man’s Worship’⁴⁸ ve ‘The Essence of Religion’⁴⁹ gibi yayınları vardır. Russell bu makaleleri yayınladığı dönemi itibariyle dinin toplumsal yanının inşa edici olmadığını sadece bireysel olarak var olması gerektiğine inanır. O, Hristiyanlığın kurumsal bir nitelik taşımasını eleştirerek dinin hayata bu denli hükmetmesini doğru bulmaz.

Russell’ın din ile olan bağının daha kopma noktasına gelmediği ve inanca az da olsa bir alan tanıdığı döneminin 2. Dünya savaşı öncesine rast geldiğini görüyoruz. Russell için bu süreçte hala dine en azından mistisizme hayatın içinde bir rol biçmek mümkündür. Metafizik düşüncenin hayatı tümel algılama biçimiyle hareket ettiği klasik dönem itibariyle düşünürleri genel olarak iki taraflı bir eğilim içinde görmek mümkündür. Kimi filozoflar mistik alana ilgi duyarken diğer bazı filozofların ise bilime yöneldikleri görülür. Russell, bu iki durumun normal olduğunu kabul etse de doğru olanın her iki alana da ilgi duymak olduğunu iddia eder. Çünkü tarih boyunca düşünce dünyasında önemli yer edinen filozoflar bu şekilde davranmışlardır. Russell felsefenin hem metafizikten hem de bilimden daha üstün olduğunu savunur. Çünkü o, felsefenin hem metafiziği hem de bilimi

⁴⁸ file:///C:/Users/e%C5%9Fref/Downloads/Bertrand_Russell_A_Free_Mans_Worship.pdf

⁴⁹ <https://www.taylorfrancis.com/chapters/mono/10.4324/9780203450963-6/essence-effect-religion-bertrand-russell-stefan-andersson-louis-greenspan?context=ubx>

bütünleştirici ve birleştirici olduğunun altını çizer. Bu noktayı Russell şöyle ifade etmiştir: “Örneğin, Hume’da tereddüte meydan vermeyecek şekilde bilimsel eğilim hakimdir; Blake’de ise bilime karşı şiddetli bir düşmanlıkla birlikte, derin bir mistik sezgi vardır. Fakat filozofların en büyükleri bilimin ve mistikliğin her ikisine de ihtiyaç duymuşlardır.”⁵⁰

İkinci dünya savaşı Russell için adeta bir kırılma noktasıdır. Russell dünyada yaşanan savaşları, kıyımları, açlığı ve yoksulluk gibi olumsuzlukları dine bağlar. Russell için kilise ve din adamları savaşın ve dünyada yaşanan olumsuzlukların karşısında durmak yerine bu duruma destek olarak insanlığı felakete sürüklemektedirler. Russell bu büyük dünya felaketinden sonra inanç ile arasına keskin bir mesafe koymuştur. O, neden Hristiyan olmadığına dair sorulara cevap niteliğinde topluluklar karşısına çıkarak kiliseyi ve kurumsal dini eleştirmiştir.

Süreç içinde ateistik fikirleri tam anlamıyla oluşan Russell’ın dinin şahsi tecrübedeki yerini yok saymıştır. Bundan dolayı dinle toplumsal işlevi arasındaki durumu sorguladığını görmek mümkündür. İnsanın şahsi tecrübesi itibarıyla anlam arayışındaki temel işlevin dine ait olduğu bir sistemde Russell için anlam arayışı çok da önemli bir problem değildir. Çünkü Russell hakikatin neliği ile ilgilenmez. O, bu gibi varoluşsal kaygıları saçma bulan deneyci ve rasyonalist bir filozoftur. Bilimsel gerçeklik onun en temel motivasyon kaynağıdır. Kısacası Russell’ın bu dönemde dindeki şahsiliği yok sayarak daha çok onun toplumsal faydasına odaklandığı ifade edilebilir.

Russell neden Hristiyan olmadığını kamuya açıklarken aslında neden ateist olduğunun da altını çizmektedir. Batılı tipi Hristiyanlık kiliseyle özdeş bir anlama gelmekteydi. Russell öncelikle ‘Hristiyan’ kavramının kapsamının iyi belirlenmesi gerektiğine inanıyordu. Bir ateist olsa dahi Russell için Hristiyan olmanın belli kriterleri var. En basit şekilde yaşayan normal bir Hristiyan için Tanrı inancı ve ölümsüzlük fikri önemli iki inanç esasıdır. Bunların biri ya da her ikisinin olmadığı bir inanma şekli Hristiyanlıkla bağdaşmaz bir durumdur. Russell Hristiyan dini için kült bir karakter olan İsa peygamberin bilgi açısından temele almayı da esas görür. O’na göre, İsa peygamberin de inanan için bilgi

⁵⁰ Bertrand Russell, *Mistisizm ve Mantık* (Ankara: Dorlion Yayınları, 2022), 9.

kayanağı olması bir inanç meselesidir. Russell kendisi bunlara inanmasa da bu durumu bir Hristiyan için zorunlu görür.⁵¹

Russell'ın Hristiyan tanımında üç temel hususun olduğu görüldü ki bunlar; Tanrı inancı, ölümsüzlüğe olan inanç ve İsa peygamberin hakikatin kaynağı olmasıdır. Bu üç esasın şunlara tekabül ettiğini ifade etmek bizce yanlış olmaz. Tanrı inancı her şeyin ardındaki müteal gücü temsil etmesi açısından Hristiyan düşüncesinin metafiziğine delalet eder. Ölümsüzlük inancı Hristiyanlık inancının ahiret inancına işaretle eskatolojik tarafını vurgulama anlamındadır. İsa peygamberin bir bilge gibi görülmesi Hristiyanlığın epistemolojisine yani bilgi boyutuna işaretler denilebilir.

Bütün bunlara rağmen Russell'ın en çok uğraştığı konu teistik inanç için kök mesele olan Tanrı'nın varlığı konusudur. O, bu teistik argümanlara resmen savaş açmıştır. Tarih boyunca dini yok saymak Tanrı'yı yok saymakla doğru orantılı olmuştur. Mantıkçı pozitivistin bir üyesi olan Russell Tanrı'yı daha Yunan geleneğinden itibaren bir kanıtlama yöntemi olan 'ilk neden' argümanı ile mantığın ve aklın sınırlarının dışına atmaya çalışır. Russell ilk neden argümanındaki nedenler silsilesinin en üst noktasında ilk nedenin Tanrı olması fikrini tartışır. Ona göre böyle bir dellilendirme yöntemi doğru değildir. Russell bu argüman üzerinde eski dönemlerde çok tartışıldığını ifade eder. Bu delilin şimdilerde geçerliliğinin kalmadığını da vurgular. Russell'ın gençlik yılları ve sonraki dönemlerinde normal bir Hristiyan ve idealist felsefenin etkisinde olduğunu bilmekteyiz. Bu durum onun pozitivistin etkisine girmeden önce ilk neden argümanı ile bir sıkıntısı olmadığını gösterir. Russell pozitivist felsefenin etkisiyle de bu argüman üzerinde ciddi bir şekilde kafa yormuştur. Russell; *"Beni kim yarattı?" sorusuna cevap verilemez çünkü bu soru hemen 'Tanrı'yı kim yarattı?' sorusuna yol açar, ' cümlesine gelinceye kadar. Bu basit cümle bana İlk Neden argümanının yanlışlığını gösterdi ki hala öyle olduğunu düşünüyorum. Eğer her şeyin bir nedeni olması gerekiyorsa Tanrı'nın da bir nedeni olmalıdır. Eğer herhangi bir şey nedensiz olabiliyorsa Tanrı da dünya da nedensiz olabilir, dolayısıyla bu argüman geçerli olamaz.*"⁵²sonucuna ulaşmıştır.

⁵¹ Bertrand Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Soysal (İstanbul: Say Yayınları,2020), 28.

⁵²Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Soysal, 30-31.

Russell için Tanrı'nın varlığını kanıtlama adına evrende mükemmel bir tasarım olduğuna dair argüman da iş görebilecek nitelikte değildir. Klasik felsefede elimizdeki dünya insanın hizmetine sunulmuş en iyi tasarıma sahip dünyadır. Tasarım argümanı insanı merkeze alan ve dünyanın sırf insan için olduğuna kanaat ettiren bir delildir. Russell bu tarz bir yaklaşımı ironik bir şekilde eleştirir. Russell klasik anlayıştaki gibi dünyanın insan yaşamına ve insanın konforuna uyum sağladığına inanmaz. Aksine insanın ve diğer canlıların hayatta kalabilmek adına çevrelerine uyum sağladığını ifade eder. Çünkü biliyoruz ki Russell felsefesinde canlıların varolma meselesi Darwinizm'in etkisiyle şekillenmiştir. Bu noktada Russell tasarım argümanını Tanrı'yı kanıtlamaya uygun bir argüman olarak görmediği gibi gereksiz bir argüman olarak değerlendirir. Russell, tasarım argümanının eski zamanlarda kaldığını, yeni dönemin ihtiyaçlarını karşılayamadığını ve iş görmediğini ifade eder.⁵³

Russell Tanrı'nın varlığı ile ilgili olarak Kant tarafından ortaya atılan ahlak argümanına ciddi eleştiriler getirmektedir. Kant felsefesinde ahlak Tanrı eksenli bir bakış açısına göre yorumlanmaktadır. Modern dönemlerde revaçta olan ve doğru ile yanlışın kaynağını Tanrı olarak gören ahlak argümanı Russell'a göre mantık olarak problemlidir. Russell'a göre doğru ile yanlış ahlaki olarak Tanrı buyruğu olarak kabul edilirse ve teistler bu konuda haklı görülürlerse doğru ve yanlış arasında hiyerarşik bir fark kalmaz. Bu durumda kişi için iyi ya da kötü olmak arasında bir fark bulunmaz. En nihayetinde teizmdeki iyi Tanrı iddiası geçerliliğini yitirmektedir. Biliyoruz ki klasik felsefede Tanrı salt iyilik olarak tanımlanır. Salt iyilik durumu iyiliğin kaynağı olmayı gerekli kılar. Zira bu durum Tanrı iyidir fikrini güçlendirir. Ahlâki anlamda iyiliğin varlığının yanında kötülüğün reel varlığını da unutmamak gerekir. Böylece kötülüğün teizm açısından konumlandırılması güçleşmektedir. İyi ile kötünün özerk olması ve Tanrı'ya bağlanmadan açıklanması, teizmdeki Tanrı'nın her şeyden önce var olduğu iddiasına aykırı bir durum ortaya çıkarır. Russell Kant'ın Tanrı eksenli ahlâk argümanını her açıdan mantıksal olarak doğru bulmaz. Bu nedenle argümana eleştiriler yöneltir.⁵⁴

⁵³Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Soysal, 33.

⁵⁴Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Soysal, 35.

Russell teistik argümalardan olan ahlâk argümanını adalet kavramına bağlamak suretiyle sert bir şekilde eleştirir. Dünyadaki genel adalet durumunu göz önüne alarak ahlâk argümanındaki sorunlu durumu göz önüne almak gerektiğini ifade eden Russell bu durumun Tanrı'nın varlığına aykırı olduğunu iddia eder. Teistler adaletin varlığını ve tesisini tarih boyunca Tanrı'ya bağlarlar ve adaleti Tanrı'nın bir sıfatı olarak görürler. Sonsuz bir Tanrı ve sınırsız bir adalet sıfatı yeryüzünde adaletsizliğin olamaması gerektiğinin kanıtıdır. Oysaki Russell'a göre dünyanın birçok yerinde ve birçok zaman diliminde adaletsizlikler vardır. İnsanlar yapılan haksızlıklar ve kötülükler yüzünden acı çekmektedir. Yeryüzü mutlak adaletin tesisi için gereğinden fazla adaletsiz ve acı dolu bir yerdir. Russell adalet ve adaletsizlik arasında gördüğü bu denge sorununa teistlerin çözüm yolunu da yani ahiret inancını da problemli görür. Mutlak adaletin sağlanması adına Tanrı'nın varlığına, ahiret inancına ve cennet ile cehennem kavramlarına inamanın mantıkta ve bilimde yeri olmadığını iddia eder. Bilim esası itibarıyla akli kullanmayı gerektirir. Bu ahlâk argümanına göre yaşadığımız bu dünya itibarıyla tecrübe ettiğimiz kadarıyla ve bize görüldüğü üzere adaletin olmadığı aşîkardır. Bu durum yani ahlâk argümanının adalet iddiasına göre halihazırdaki adalet Tanrı varlığı için bir kanıt olmaktan ziyade Tanrı'nın yokluğuna işaret etmektedir. Çünkü içinde adaletin olmadığı, acının ve zulmün olduğu bir dünya iyi, adil, sonsuz kudret sahibi bir Tanrı'nın varlığını güçleştirmektedir. Peki o zaman insan bir Tanrı'ya inanmaya neden ihtiyaç duyar. Russell'a göre bu sorunun cevabı hiç de akletmek ya da düşünmekle alakalı değildir. Çünkü insanlar kendilerine bir Tanrı'ya inanmaları öğretildiği için bir Tanrı'ya inanmaktadırlar.⁵⁵

Russell'ın Tanrı'yı yok saymak adına dine çeşitli eleştirileri vardır. Hristiyan dini için vahiyin kaynağı olan İsa peygamberin karakteri ve öğretisinde bazı eksikler tespit etmektedir. Ona göre Hristiyanlığın bazı öğretileri teorik olarak varsa bile pratik olarak uygulanmayarak bir çelişki yaratmaktadır. Russell Hristiyanlık dininin peygamberi olan İsa peygamberin kendi inananlarına söylemiş olduğu bazı şeyleri anlamlı bulmakta fakat Hristiyanların bunları günlük hayatta uygulamayışlarını da yadırgamaktadır. Normal olan sade bir müminin inandığı dinin esalarına gönülden inanarak uygulamasıdır. Akıl sahibi

⁵⁵Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Sosyal, 36.

her insan bunun böyle olduğunu bilir. İnanç söylemden öteye geçmesi gereken bir haldir. Russell da Hristiyan olduğunu iddia eden kimselerin söylemleri ile eylemleri arasındaki çelişkiyi şu şekilde ifade etmiştir. İsa peygamber şöyle der: *“Mükemmel olmak istiyorsan neyin var neyin yok gidip sat ve yoksula ver.”*⁵⁶ Russell bu sözü uygulanmayan mükemmel bir söz olarak ifade etmektedir.

Russell Hristiyan öğretisinde bazı ahlâksal sorunlar olduğunu iddia eder. Birkaç noktada Hz. İsa’yı ve İncili eleştirir. Öncelikle dinlerde özellikle Hristiyanlıkta cehennem inancını ahlâki bir sorun olduğunu ve bunun Hristiyanlık için bir kusur olduğunu öne sürer. Ebedi cehennem inancının insancıl gerekçelere uygun olmadığını bunun Hz. İsa’nın karakteriyle bağdaşmadığını ifade eder. Russell için bir din ve o dini iletenler daha kibar ve halka karşı onları yani onları dinleyenlere karşı daha naif olmalıdırlar.⁵⁷

Russell dinlerin özellikle Hristiyanlık dininin öğretilerini ve incilde geçen bazı pasajları zalimce bulduğunu ifade eder. Russell felsefesi itibarıyla ve yaşam boyu eylemleriyle hümanist bir tutum sergilediğini ifade edebiliriz. O’nun için inançlar insanlığın vicdanında ahlâki değerleri olan ve kucaklayıcı özelliklere sahip olmalıdırlar. Bu özelliklere sahip dinin Tanrısı da affedici ve merhamet edici olmalıdır. Russell cehennem gibi bir cezanın günah işleyen insan için bile çok büyük bir ceza olduğunu düşünür. Russell İncil’de geçen şu pasajdan yola çıkar:

*“....Sonra yine: ‘Eliniz suç işlerse kesip atın onu; cehenneme, hiçbir zaman sönmeyecek olan ateşe iki ele sahip olarak girmektense bu dünyada sakat olarak yaşamak yeğdir; orada solucan ölmez, ateş hiç sönmez.’”*⁵⁸ Russell İncil’de sık sık tekrarlanan bu pasajdan yola çıkarak Hristiyanlığın zalim bir inanç inşa ettiğini ve bunu tarihe kaydettiğini ifade eder.

Russell insanların dinî kabullerindeki etkinin kanıtlanma ya da akıl ile ilişkili bir durumdan kaynaklanmaktan öte duygusal sebeplerin ön planda olduğunu iddia eder. İnsanların dini kabul etmelerinin temel nedenlerinden bir diğeri de dine eleştiri getirmenin toplumda yanlış olarak kabul edilmesidir. Russell insanların erdemli yaşamanın sadece dinden kaynaklandığını sanmalarını

⁵⁶ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Sosyal. 38.

⁵⁷ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Sosyal, 40.

⁵⁸ Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Sosyal, 40-41.

da sorunlu bulur. Toplum bu düşünceyi kişiye dikte ederek kişiden sorgulama yeteneğini alır. Halbuki insan yapısı itibarıyla sorgulayan bir varlıktır. Russell insanların toplumu kendince kötülükten uzak tutma adına mitolojik ve efsanevi bir dünyaya mecbur burakmaktadır. Russell geçmişten bu zamana kadar toplumsal refahın dine bağlandığını ve inancın bu şekilde yanlış işlere alet edildiğini iddia eder. Russell toplumun bu efsaneleri içselleştirdiğini ve toplumdan yanlış inanışları atmanın zorluğundan bahseder. Bu inanışlara kimi zaman bilim insanların dahi müdahale etmediğini bunlara seyirci kaldığını da iddia eder.⁵⁹

Russell'ın dine eleştirilerindeki dayanak noktalarından bir diğeri de kilisenin ve dinî otoritelerin duruşlarındaki problemdir. Tarih boyunca insanlar arasındaki her türlü eksikliğin giderilmesi, hakkın yerini bulması, zulmün bitmesi, hukukun insan lehine düzenlenmesi, savaşların ve kıyımların bitmesi için ve bir kesim insanın ezilmesinin önlenmesi adına çok çaba sarf edildiğini görebilmekteyiz. Bu çabanın vicdan sahibi insanlar ve kurumlar tarafından yürütüldüğü bir gerçektir. Fakat şöyle de bir gerçek var ki bu mücadelenin içinde kilisenin olduğuna şahit olunmamaktadır. Russell bu denli güçlü ve kurumsal bir örgütlenmenin insanlık adına çaba sarf etmemesini yadırgar ve din adına bunu bir eksiklik olduğunu ifade eder. Russell'a göre din bu gibi ahlaksal gelişmelerin yanında olmalı karşısında değil.⁶⁰

Kilisenin dünyadaki gelişmelerin karşısında durarak insanlık adına olacak olan ilerlemeyi de geciktirdiğini ifade eder. Kilise bir korku kültürü inşa ederek, korkunun din duygusunun esası haline gelmesine neden olur. Böylece korku temelli inanç da Tanrı'nın bir tapınma nesnesi olarak ortaya çıkmasını sağlar. Russell belki de Darwinizm'in de etkisiyle dinin ve insandaki inanma duygusunun aslında korkuya dayandığını iddia etmektedir. İnsandaki bu korkunun kaynağı bilmediği ve hakkında malumat sahip olmadığı şeylerdir. Her insan bilinmeyene karşı olan bu korku duygusunu bir güce sığınarak alt etmeye çalışır. Bu kendinden daha güçlü bir baba ya da ağabey figürü olabiliyor çoğu zaman. Korku temelli inanma duygusu insanın hayatta yaşama ihtimali olan başka türlü korkularla baş etmesini sağlar. Bunlar ölüm korkusu, yenilgi korkusu ve bilinmeyene olan korkudur. Korku insan için yenilmesi güç bir duygu ve insanın en büyük

⁵⁹Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Soysal, 41-42

⁶⁰Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Soysal, 42-43.

eksikliğidir. Bununla baş etmek için de insanlar kimi zaman kötü yollara meyledebilir. Tarihte insan doğayla baş etmek ve korkusunu yenmek için olsa gerek ki zalimliğe yönelebilmıştır. Russell dinin, kilisenin insandaki korku duygusunu da etkisiyle zulme aracılık ettiğini ifade etmektedir. Çözüm O'nun için kolaydır. İnsan bilimle bu korku duygusunu yenebilir ve dinin bilime açtığı savaşı, muhalefeti ortadan kaldırabilir. Yine kesinlikle bilimin sayesinde insan kendi gücünün farkında olacak, kalbin gerçek olmayan dayanakları olmayacak, korku insanın zihnine yuva kuramayacak ve gökte de suç ve ceza cumhuriyeti kuran bir varlığa inamayı bırakacaktır. Dünya insan için yaşamaya ancak ve ancak bilim sayesinde elverişli hale gelecektir.⁶¹

Biliyoruz ki modern dönemlere gelince dinin kaynağına dair çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teorilerin çoğu Darwinizm'den mülhem olup inanma hissini insani kaynaklara bağlamaktaydılar. Mantıkçı pozitivizm etki alanı içinde olan Russell da Darwinizm'in etkisiyle insandaki inanma duygusunun korku, nefret ve kibirden kaynaklandığını iddia etmekteydi. Russell inancın insanın bebeklik çağına ait duyguları olarak görür ve bu inaçlarla insan hem kendine hem de çevresine zarar verir. O'nda inanca rasyonel akıl içerisinde çok yer yoktur, inanmak günün bir zaman dilimi için ilkel dönemlerinin bir kalıntısı olup gerçekleşmesini istediğimiz arzularımızla ilişkili bir duygudur. Uyuklamak kadar hakikatten uzaklaşmak kadar hayalidir. Russell inancın sağlam temellere dayanamsı gerektiğini ifade eder ve o arzunun rasyonel kaynaklı olmadığı için inanca temel olmasının yanlış olduğunu söyler. İnsanlar alışkanlıkları gereği günlük yaşamları içinde düşlerini, hayallerini ve ulaşmak istedikleri isteklerini inanç zannederek bir yanılgıya düşer.⁶²

Russell'a göre birçok kötülüğün kaynağı olan din kısaca ortadan kalkmalıdır. İnsanoğlu onu aklıyla alt etmelidir. Dinin yerine insanın yapacağı şeyler bellidir. Russell insanın din ve inanç olmadan da ayakta kalabileceğini söyler. Dinin insanın hayata tarafsız bakmasına engel değerler ürettiğini ve özgür bir zihinle dünyayı fethetmesine mani olduğunu ifade eder. İnsan doğrusuyla yanlışıyla insandır. Russell'a göre insanın kendini günahkar hissederek Tanrı

⁶¹Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Soysal, 44.

⁶² Aydın ışıık," Russell'ın Felsefesinde İnanç Sorununa Epistemolojik Bir Yaklaşım", *D.E.Ü. İlahiyat Dergisi* 3/20 (2003), 17.

önünde boyun bükmesi onu alçaltıcı bir konuma sokmaktadır. Russell dinin insandaki cesarete de zarara verdiğini düşünür. Dinin baskıcı ve despotik yapısı insanın özgürleşmesine engel olmakla beraber onu köleleştirerek tahakkümü altına almaktadır. İnsana düşen bu baskıcı ve köleleştirici bağlardan kendi aklıyla ve zihniyle kurtulmaktır. Geçmişin pişmanlıklarından kurtulmak geleceğe daha ümitle bakmak insan aklının ve insan zekasının yapabileceği bir şeydir. Russell'a göre Tanrı kavramı insan için artık hiçbir anlamı olmayan ve hiçbir işleve sahip olmayan bir kavramdır.⁶³

Russell için din yararlı mı yoksa zararlı mıdır? Bu iki sorunun her ikisinin de cevabı vardır. Öncelikle Russell felsefesinin temelini dinin zararlı olduğu kanaati oluşturur. Russell kişinin dinî inancında inanma şeklinin ve inandığı akidenin çok önemli olduğunu düşünür. Eğer kişinin inanma şekli onun yanlış şeyleri görmesine engel olacak kadar sarsılmayacak bir inanç ise burada bir problem var demektir. İnanan için dinler kendi temel inanç değerlerini koruma adına bazı şeyleri sorgulamamanın erdemli bir tavır olduğuna inanmanın doğru olduğuna kişiyi inandırabilir. Kuşku dinler için kimi zaman büyük sıkıntılara neden olabilir. Dogmatik inanç değerlerini yerinden sarsacak bu kuşkuyu ortadan kaldırmak elzem bir görevdir. Dinler ya da inanç sistemleri bunu neden yapar dersek; Russell için bunu nedeni basittir. Eğer kişi bu şekilde sorgulanamaz bir inanç taşırsa dıştaki rakiplerine ya da düşmanalarına karşı daha güçlü ve daha mücadeleci bir gücü olur. Hem de inandığı değerleri de korumuş olur. Russell'a göre üstelik devletler bu tür durumları eğitim sistemleriyle beraber desteklemektedirler. Bu şekilde sorgulama yeteneği engellenen kişiler fanatizmin kucağına atılmış olurlar. Doğmanın ve fantizmin içine atılan kişiyi kurtarmanın yolu Russell'a göre dogmatik sisteme dayalı düşüme şeklini red edenlerin gençlere rehberlik etmesiyle mümkün olacaktır. Bu şekilde kötülüklerin ortadan kaldırılması da sağlanmış olur.⁶⁴

Her ne kadar din konusunda olumlu düşünceleri az olsa da Russell dinin yararının olduğu bir iki noktayı da ifade etmektedir. O'nun bu fikirlerini medeniyete sağlamış olduğu katkılar açısından değerlendirmek daha doğru olacaktır. İncanın kaynağını korku ve ızdırap olarak yorumlayan Russell için

⁶³Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Soysal, 44-45.

⁶⁴Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Soysal, 24.

birkaç küçük noktada dinin insanlığa faydası olmuştur. Russell bunu şu şekilde ifade eder:

“.....bunula birlikte uygarlığa bazı katkılarda bulunduğunu inkar edemem. İlk zamanlarda takvimin düzenlenmesine yararı olmuş ve Mısırlı rahiplerin, güneş tutulmalarını titizlikle kaydetmeleri sonucu zamanla bunları öncede tahmin etme becerisi kazanmalarına neden olmuştur. Dinin bu iki yararını kabul etmeye hazırım ama başka bir faydasını da bilmiyorum.”⁶⁵

Russell’da din insanlığın uygarlaşma serüvenini tarih boyunca baltalamış olup zararlı bir araç haline gelmiştir. Dinle bağı kopan ve özgürleşen modern insan medenileşme hızını da bu kopma sayesinde arttırmıştır. Dinle bağı güçlü olan toplumların gelişme hızı diğer toumlara göre daha düşüktür. Russell bunun nedeninin dinlerin özellikle de Hristiyanlığın kurumsal yönünden yani kiliseden kaynaklandığını ifade eder. Ona göre kilise kendine yetki verilmişçesine ve tek otorite kendisiymiş gibi dini buyrukları yorumlamayı görev edinir. Kilisenin Tanrı buyruklarını kendi lehine yorumladığını ve genellikle de bunu ahlâki olmayan, düşünsel ilerlemeye muhalif bir şekilde yaptığını ifade eder. Bu yorumlarla din adamları ve kilise hak etmedikleri bir gücü de elinde tutarlar. Haksız yere elde ettiği bu toplumsal güç kilisenin elinde tehlikeli bir araca döner. Çünkü din adamları bu sayede kendilerini hakikatin tek temsilcileri olarak görürler. Kendi dışındaki herhangi bir güce ya da yorumlamaya fırsat tanımazlar. Russell din adamlarının ayrıcalık ve otoriter bir sınıfa dönüşmelerini de kiliseye bağlar. Aydınlanma çağından modern dönemlere kadar kilise bilimsel gelişmenin de önünde büyük bir engel olarak görülmüştür. Kepler’e, Galileo’ya yapılanlar kilisenin kendi dışında hiçbir doğru ya da yoruma açık olmadığını gösterir. Russell aynı şeylerin günümüzde de Darwin’e ve Freud’a yapıldığını iddia eder. Kilisenin en güçlü dönemlerinde devamlı düşünsel gelişmeyi engellediğini ifade eder. Kilisenin bu tavrının ahlâka aykırı olduğunu da ekler. Russell kilisenin istediği takdirde birilerinin lehine ve toplumun aleyhine Tanrı’nın buyruklarını hiç çekinmeden esnetebildiğini iddia eder. Buna da kilisenin köleliğin kaldırılmasına

⁶⁵Russell, *Neden Hristiyan Değilm*, çev. Nurdan Soysal, 47.

karşı çıkmasını örnek verir. Bu şekilde kilise İncilin öğretilerini çiğnemiş gayr-i ahlâki davranmıştır.⁶⁶

Tarihi işlevi açısından dinin zararlı bir yapı olduğu üzerinde duran Russell bir mantıkçı olmasının sebebiyle dine kavramsal eleştiriler de getirmiştir. Russell'e göre bir önerme eğer nesneye delalet ediyor ise anlamlıdır. Eğer önerme ve nesnel bir gerçekliğe işaret etmiyorsa bu önerme anlamsız hatta saçmadır. Dil ve dilin anlamsal kurgusu üzerinde çok duran Russell klasik mantığı terk ederek yeni bir matematiksel mantık geliştirmiştir. Russell'in geliştirdiği bu yeni mantıkla hedefi deneyciliği daha sağlam temellere oturtmaktır. Hatta Russell kendi mantığını metafiziksel ve dini önermelere uygulayarak deneyciliğini buraya da uygulamak istemiştir.

Russell inancın mantıksal bir formunun olamayacağına ve bunun betimlenemeyeceğini düşünür. Russell'e göre mantıksal olmayanın dış dünyada bir gerçekliğinin olması imkânsızdır. Russell reel dünyanın ve içindekilerinin atomik olduklarını bundan dolayı mantıksal anlamda tanımlanabileceğini ifade eder. Bunun aksine inancın atomik olmadığını, uzay ve zaman içinde mekansal haritasının yapılamadığını iddia eder. İnancın nasıl oluştuğuna dair bir açıklama getiremeyeceğimizi ifade eder. Russell bu konuyu şu şekilde ifade eder:

A, B'nin C'yi sevdiğine inanıyor'önermesini ele aldığımızı düşünelim. 'Otello, Desdemona'nın Cassio'yu sevdiğine inanıyor.' Burada yanlış bir inanç vardır. 'Sevmek' fiilinin bu önermede, aslında öyle bulunması, fakat yine de önermede fiil olarak yer alması ve bir fiilin olması olmamasına rağmen, Desdemona'yı Cassio'yla ilişkilendirir gibi görünerek gerektiği biçimde bulunması gibi tuhaf bir durum karşımıza çıkmaktadır. A, B'nin C'yi sevdiğine inandığı zaman, 'sevmek'kelimesinin bulunduğu yerde bir fiilin bulunması gerektiğini kastediyorum. Onu yerine bir ad koyamazsınız. Böylece yardımcı fiilin (eş deyişle inanma dışındaki fiilin) fiil gibi işlev görüyor olduğu ve iki terimi ilişkilendiriyor gibi görüldüğü, fakat yargı yanlış çıktığı zaman ilişkilendirmediği açıkça görülüyor. İnancın doğasına ilişkin bilmeceyi oluşturan şey budur. Nerede birisi hata kuramıyla gerçekten göğüs göğse gelse, var olmayanın varlığını varsaymadan hatanın nasıl üstesinden geleceği bilmeceyi karşı karşıya kaldığını fark edersiniz. Her hata

⁶⁶Russell, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Nurdan Soysal, 49.

kuramının, er ya da geç var-olmayanın varlığını varsayarak kendini baltalayacağını düşünüyorum.’ Desdemona Cassio’yu seviyor’dediğimde, Desdemona ve Cassio arasında aslında var-olmayan bir sevgi sanki varmış gibi görünüyor. Fakat bu var-olmayan tek boynuzlu atın olamsı kadar yanlış. Dolayısıyla bütün bir yargı kuramını başka bir biçimde açıklamak zorundasınız.⁶⁷demektedir.

Russell’in mantıksal atomculuğunda ‘inanmak’, ‘dilemek’ gibi fiillerin adlandırılması bile problemli bir durumdur. Russell bu tarz fiilleri önerme fiilleri olarak isimlendirir. Russell için genellikle bu fiillerin olgusal bir karşılığı yoktur. O, psikolojik bir tutum olarak da bu fiilleri nitelemekten kaçınır. Russell bu konuda şöyle düşünür:

“Spinoza’nın Tanrı’sının sonsuz niteliklerinin benzerlerinin dünyada olması çok olasıdır. Biz onlarla tanışık değiliz, fakat zihinsel ve fiziksel olanın tüm evreni kapsadığını düşünmek için bir neden yoktur; eş deyişle hiç kimse mantıksal türden bir şeyin tüm örneklerinin mantıksal olmayan filanca bir yapıda olduğunu söyleyemez: bunu söylemek için dünya hakkında yeterince bilgi sahibi değilsinizdir. Bu nedenle inanmak ve istemekle örneklendirilen yapıya sahip tüm fiillerin psikolojik olduğunu ileri sürmemeliyim. Yalnızca bildiklerimin tümünün böyle olduğunu söyleyebilirim.”⁶⁸

Russell, tarihsel olan dine birçok eleştiri getirerek neden Hristiyan olamadığını diğer ifadeyle neden ateist olduğunu birçok noktada ortaya koymuştur. Russell teizmin tarih boyunca Tanrı’nın varlığı ve bir dine inanmanın gerekliliği için ortaya koyduğu delileri eleştirir. O, dinin epistemolojik ve manıksal vurgusunu da gereksiz görmüştür. Russell, vicdani davrandığını düşünerek inancın uygarlığa sağlamış olduğu birkaç faydayı yok saymadan dinin bu noktalarda varlığının haklı sayılabileceğini ifade etmiştir. Fakat Russell için din yine de varolmayı hak edecek noktada değildir. Çünkü çağlar boyunca din kötülüğün, adaletsizliğin, yoksuluğun ve birçok sorunun karşında durmadığı gibi korkunun, dogmanın ve düşmanlığın da kaynağı olmuştur. Russell’a göre insanlığın hafızasında kötü anılar bırakan dinin insanlara mutluluk getireceğini

⁶⁷Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Kulak, Cenk Özdağ, 94-95.

⁶⁸Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, 97.

düşünmek aklın kabul edebileceği bir şey değildir. Ona göre geleceği böyle bir zihinle inşa etmek akla ve mantığa uygun değildir.

İnanca mesafeli olan Russell'ın haklı gerekçelerinin olduğu noktalar vardır. Fakat Russell'ın dinleri eleştirirken Orta Çağ kilisesinin kalıplaşmış uygulamalarını göz önüne aldığını unutmamak gerekir. Çünkü Russell'ın diğer dünya dinlerine ve bu dinlerin kurumsal yapılarına ait bir çalışması bulunmamaktadır. Bütün dinleri aynı kefeye koyarak genel çıkarımlar yapmak bilimsel açıdan doğru bir tutum değildir. Russell'ın dinleri yeni mantığın yöntemleriyle anlamsız bularak yok sayması bilinen bir durumdur. Onun bu iddiası dinlerin kavramsal çerçevede anlamsızlığına işaret etse de dinin insanlığın hayatındaki olumlu tarafını yok sayamaz. Çünkü filozofun Hristiyanlıktan yola çıkarak dinleri kötü görmesi bilimin objektiflik ilkesine de uymamaktadır. Bunun yanında Russell'ın iddia ettiği gibi her din kendi toplumunda bir baskı unsuru mudur? Bunu iddia edebilmek için hem İslam'ı hem Yahudilik'i hemde diğer dünya dinlerini ayrıntılı olarak bilmel gerekmektedir. Aynı şekilde Russell'ın savunduğunun aksine her dinin toplumsal etki alanı eşit değildir. Biliyoruz ki bazı dinler bireysel etkinin ötesine geçmeyi önemsememektedirler. Bu dinlerin bireyi ahlâki olarak dönüştürmekten başka amaçları yoktur.

Russell dinlerin hakikat iddialarını da eleştirir. Dinlerin bu iddialarında tekelci olduklarını savunur. Ona göre dinler kendilerinden başka hiçbir düşüncüyü doğru bulmazlar. Russell bu noktada dinlerin farklılıkları da yok saydığını savunur. Russell'ın aksine araştırıldığında faklı inançlara ve farklı düşüncelere açık, çoğulcu fikirlere sahip dinlerin olduğuda görülür. Russell Orta Çağ kilisesinden yola çıkarak inançların bilimsel ilerlemeyi engellediğini ifade eder. Russell'ın bu iddiası tarihî gerçekler göz önüne alındığında haklı görülebilir. Fakat Russell'ın bütün dinleri bu şekilde eleştirmesi kendi bilimsel kimliğiyle uyumamaktadır. Çünkü bir kuramın yasalaşması bilgilerimizin test edilebilmesine bağlıdır. Russell'ın bu iddiasını bilimsellik adına test etmek imkansızdır. Çünkü böyle bir sonuca ancak gelmiş geçmiş tüm dinleri araştırmakla ulaşılabilir. Russell kiliseyi ve diğer dinleri dünyevi olmakla ve siyasi güç devşirmekle suçlamaktadır. Bu iddia Roma topraklarında kabul gördükten sonra kurumsallaşan Hristiyanlık için doğrudur. Fakat kendi iç dinamikleri açısından münzeviliği telkin eden ve siyasi gücün hiç farkında

olmadığı dinlerin varlığı da bir gerçektir. Bu dinlere birçok örnek vermek mümkündür.

Dünyada insanları etkileyen çok büyük problemler mevcuttur. Tarih boyunca insanlık büyük çapta savaşlar, katliamlar, yoksuluklar ve zulümler görmüştür. Bu sıkıntıları dinlere bağlayan Russell için dinin elimine edilmesi demek insanlığın kurtuluşu demektir. Ona göre modern dönemin insanı aklıyla tüm bu problemlerden kurtulacaktır. Russell'ın bu eleştirisi yaşadığımız çağın gerçekleriyle uyuşmamaktadır. Çünkü teknoloji çağında bile hala temel ve insani ihtiyaçlarına ulaşamayan çok sayıda insan bulmak mümkündür. Her çağın bu ortak problemleri inançtan bağımsız olarak değerlendirilmelidir.

Russell bilimsel ilerlemeyi insanlığın ortak faydasına temenni etmektedir. O bilimsel ilerlemeye engel olan dinlerin ve inançların zararlı olduğunu savunmaktadır. Fakat elimizde dinin ortadan kalktığında insanın daha mutlu olduğuna dair reel bir kanıt bulunmamaktadır. Bunun aksini iddia eden araştırmalar ve kişisel tecrübeleri ise görebilmekteyiz. Russell'ın inanç ile ilgili iddialarını ve eleştirilerini birkaç noktada haklı görülebilir. Bu durum ancak Russell'ın eleştirilerini Orta Çağ'daki Hıristiyanlık inancı açısından düşünüldüğünde mümkündür. O tüm inançları aynı ölçülerle değerlendirmek yerine daha nesnel yargılara ulaşabilirdi. Bu noktada Russell kendi bilimsel bakış açısını daha doğru yansıtabilirdi.

SONUÇ

Modern çağla beraber tanrının tahtından edildiği ve özgür insanın başköşeye alındığını görürüz. Bu çağda aydınlanan, mutlak ve sarsılmaz bir güvenle inanılan insan aklı öncelenmiştir. Bunun yanında bilimin geleceği inşa edeceği düşüncesinin hakimiyeti vardır. Orta Çağdan kalma spiritüel evren anlayışından Aydınlanmayla mekanik evren anlayışına geçilmiştir. Batı medeniyetindeki bu düşünsel gelişmeler birçok alanda köklü değişimlere sebep olmuştur. Özellikle felsefî ve bilimsel bakış açısının değiştiğini görebilmekteyiz. Bu noktada mantıksal pozitivistimin ortaya çıkması önemli bir gelişmedir. Çünkü çalışmamızın konusu olan mantıksal atomculuk mantısal pozitivistimin devamı niteliğindedir.

Mantıkçı pozitivistim için en önemli husus dil ve dilin anlamsal delaletidir. Çünkü tecrübe sahasına giren şeyler anlamlı bunu dışında kalanlar anlamsız ve saçmadırlar. Mantıkçı pozitivistim Aydınlanma döneminden modern çağa kadar yükselen değer olmuştur. Varlığın nasıl meydana geldiği ile ilgili olarak en temel cevabı mantıkçı pozitivistler için bilim sağlamaktaydı. Pozitivistim için bilimin test edilebilir ve genelleştirilebilir cevabının dışındaki tüm cevaplar anlamsızdır. Onlar âlemin doğanın sapmaz yasalarına bağlı ve aşkın bir güce ihtiyaç olmadan süre gelen bir yapıda olduğunu belirtmişlerdir. Bu yapının içinde insan ve insanın aklı en merkezi konumdadır. Felsefenin, dinin, sanatın, metafiziğin bunca yüyyıldır anlam arayışı ve varlığın varoluşuna spiritüel bir anlam yüklemeşi saçma ve beyhude bir tutumdur. İnsanlık modern ve teknolojik çağda tüm bunlardan kurtulacak ve bilimin o özgürleştirici gücüne teslim olacaktır. Böylece mantıkçı pozitivistimin sarsılmaz bir otorite olduğu bu dönemde bilimin yasalaştırıcı gücü azalmış ve Darwinizm çöküşe geçmiştir. Bu durum o dönemin düşünürlerini tedirgin etmiştir. Russell düşünsel anlamda böyle bir değişim ve dönüşümün olduğu dönemde yaşamıştır.

Mantıkçı pozitivistimin önemli temsilcilerinden biri olan Bertrand Russell hem matematikçi hem de mantıkçıdır. Bu özellikleri Russell'ın bilime bakışını da kökten etkilemiştir. Her ne kadar mantıkçı pozitivistim'in içinde yer alsada Russell felsefesini 'Mantıksal Atomculuk felsefesi' olarak tanımlar.

Russell dil ile olgu ve dil ile gerçeklik arasında bir bağ kurmaya çalışarak felsefisini inşa etmiştir. Onun düşünce dünyasında yapmak istediği olguya tekabül etmeyen kavramları ve dilin içindeki yanlış önermeleri ayıklama denemeleridir. Ona göre klasik felsefenin yüzyıllardır işlememesinin ve bilimin ilerlemesinin önündeki en önemli nedeni olgusal olmayan ve dış dünyada karşılığı olmayan kullanımlardır. Analitik felsefenin uzantısı olan mantıksal atomculuk, analiz yöntemiyle her türden önermeyi ve yargıyı analiz etmek suretiyle açık bir hale getirerek bu önermelerin doğru ve anlamlı olduklarını ortaya çıkarır. Dilin temel bir konu olduğunu gördüğümüz atomcu felsefe dilin gramer yapısıyla ilgilenmek yerine onun mantıksal yapısına odaklanır. Mükemmel bir dil inşasına giren Russell klasik mantığın yerine kendi matematiksel mantığını kullanmıştır. Russell için ideal dil dış dünyayı açıklamak için gereklidir. Bununla beraber bir dilin kullanımının açık olması ve kelimelerinin doğru kullanılması, her kelimenin gösterdiği şeyin de somut olarak belli olması gerekir.

Russell atomik olgulara ulaşıncaya kadar analizi sürdürür. Analiz sonucu ulaşılan her olgu diğer olgudan bağımsız bir yapıya sahiptir. Her önerme kendini oluşturan öğerlerden farklı bir anlam taşır. Atomik bir önerme basit olarak konu, yüklem ve bir bağıntıdan oluşmak zorundadır. Russell felsefesinde dilin analizi itibarıyla olgu çok önemli bir yere sahiptir. Dil yalnız basit olgulardan oluşmamaktadır. Dil içerisinde kullanım olarak atomik olgular başta da ifade ettiğimiz gibi konu ve yüklem birleşiminden oluşur. Bunun yanında genel olgular vardır. Örneğin bunlar ‘Bütün insanlar ölümlüdür’ gibi genel yargıları anlatan tikel olamayan olgulardır. Bunlar dünyayı anlamak adına gerekli olgulardır. Russell olumsuz olguların varlığını da kabul eder. Russell bazı olguları da amaçlı olgu olarak adlandırır. O’nun için bu olgular istek, inanç, amaç ve arzu bildirirler. Russell, bu olgular varolsalar da doğru olamadıklarını savunmuştur. Çünkü bu olgular analiz edilerek atomik önermelere dönüşemezler. Mantıkçı pozitivistin, adından da anlayacağımız üzere dil ve dünya ilişkisinde pozitivist empirist geleneğin alışkanlıklarını yeni mantığın tekniğiyle harmanlamışlardır. Onlar bambaşka bir felsefe anlayışının doğuşuna olanak sağlamışlardır. Yeni mantıkla anlamın analiz edilmesine yönelik bu ilerleme, mantıkçı pozitivist düşünürlere halihazırda bir dayanak ve bir temel sağlamıştır.

Frege işe başlayan ve Russell ile devam eden dilin nesnelere işaret etmesine yönelik olan tartışmalar felsefenin de nasıl bir yol izleyeceğine yönelik

tartışmalara dönmüştür. Dilin mantıksal ve matematiksel bir şekilde biçimsel bir yola koyulması gündelik hayatta kullanılan dilin de üzerinde düşünülmesine yol açmıştır. Russell'a göre gündelik dil, yanlış mantıksal önermelerden dolayı gerçekliğin iletilmesinde yetersiz kalmıştır. Çünkü gündelik dilin içinde eskiden kalma olgusal olmaktan uzak önermeler vardır. Bu durum insanın zihinsel ve bilimsel ilerlemesi için büyük bir problem teşkil etmektedir. Russell ve onun gibi analitikçi filozoflar metafiziksel ve soyut felsefeden uzaklaşarak daha nesnel bir dünya inşa etmeye çalıştılar. Bu yöntemle Russell, yeni mantığın sembolik analizi ışığında felsefenin bazı konu ve problemlerinin, bir takım dilsel saçmalıkları ve semantik hataları ortaya çıkardığına inanır. Onlar, felsefenin ilerlemesindeki problemlerin klasik mantıktan kaynaklandığını savundular. Metafizikten ve soyut düşünme şeklinden felsefeyi ve bilimi kurtarma çabasına girdiler. Dinin ve inancın yeni dünyada yeri olmadığını iddia ettiler. Böylece dinî ve metafiziksel düşünme şeklini felsefeden tasviye ederek ilerlemenin önündeki engelleri kaldırdıklarını düşündüler. Mantıkçı pozitivistler dinin dünyayı anlamlandırma yolunda tek otorite olmasını kabul etmezler. Onlara göre modern mantığın yöntemi kullanılarak dil aracılığıyla da dünyayı anlamlandırma yolunda güvenilir bilgi basamakları kullanılabilir. Bu aşamada insanın aklını özgürce kullanmaktan çekinmemesi gerekir.

Russell klasik inanç sisteminin teorik ve pratik yönlerine ciddi eleştiriler getirmiştir. O, kalıplaşmış halleriyle dinlerin insanlığa mutluluk getirmediğini iddia etmiştir. Russell'a göre Orta Çağdan itibaren Hıristiyanlık inançlı toplum üzerinde baskı kurmaktan başka bir işe yaramamıştır. Kilisenin bilim ve felsefe üzerindeki olumsuz etkileri olmuştur. Russell için inanma insanın aklını kullanmasını engellemiştir. Tarih boyunca insan dogmatik inançların etkisi altında ezilmiştir. Çünkü kilise insana sürekli günahkar olduğunu ve aklıyla yanlış yapacağını telkin etmiştir. Russell bilgi edinme yolunda dinin ve metafiziğin etkisinin olmayacağını savunur. Çünkü ona göre dinin ve metafiziğin kavramları mantısal yolla analiz edilemezler. Yaşam içerisinde nesnel ve mantıksal karşılığı olmayan bu kavramlar insan için doğrulanabilir nitelikte değildirler. Russell dinî, metafiziksel kavramaları anlamsız olarak niteler. O, Orta Çağda sosyal, siyasi ve ekonomik hayata yapılan baskının modern çağda mümkün olamayacağını ifade eder. Ona göre inancın, bireyin hayatına etkileri oldukça azalmıştır ve inanca anlam yüklemek eskilerde kalmıştır. Russell inancın etki alanının azaldığını

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

Altınörs, Atakan “*Anlam Doğrulama ve Edimsellik*” Bursa: Alfa/Aktüel Yayınları,1.Basım ,2001.

Altınörs, Atakan “*Dil Felsefesi Tartışmaları Platondan Chomsky'ye*” İstanbul:Bilge Kültür Sanat Yayınları,4.Basım,2023.

Aydın, Mehmet S. ‘*Din Felsefesi*’ İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 12.Basım ,2010.

Atalay, Sare Levin. “Bir Batı icadı olarak Din: Religion Kavramının Modern Batı’da İnşası”. *İnsan ve Toplum Dergisi* 6/2 (2016), 27-47. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2496861>

Bekalp, Bilal. “Mantıkçı Paradigma ve Gündelik Dil Felsefesi”. *International Social Sciences* 5/8 (2019), 93-112. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/794993>

Büyük, Celal. “ Orataçağ Batı Düşüncesinde Hristiyanlık-Siyaset İlişkisine Genel Bir Bakış”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 7//19 (Haziran 2019), 131-138. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4456/6139>

Cevizci, Ahmet “*Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*” Bursa: Asa Yayınları, 1 Basım, 2001.

Cevizci, Ahmet “*Aydınlanma Felsefesi Tarihi*” Bursa: Asa Yayınları, 2.Basım, 2008.

Çüçen, Kadir. “ Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökleri ve Eleştiri”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 115/122 (2005), 25-35. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217373>

Demirel, Nazile. “ Bertrand Russell Felsefesinde ‘doğruluk’ ve ‘gerçeklik’”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi* 245/263 (2019), 245-263. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3410169>

Işık, Aydın. “ Russell Felsefesinde İnanç Sorununa Epistemolojik Bir Yaklaşım”. *D.E.Ü. İlahiyat Dergisi* 3/20 (2003), 3-20. https://isamveri.org/pdfdrq/D00036/2006_23/2006_23_ISIKA.pdf

Karaağaç, Osman. “ Bertrand Russell’ın Bilimsel Dilemması’’. *Dicle İlahiyat Dergisi* 24/1

(Haziran 2022), 207-222. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dicd/issue/70540/1091089>

Ökten, Adem. “ Platon ve Aritoteles Felsefesinde Gerçeklik Algısına Dair Kısa Bir İnceleme’’.

Uluslararası Arası Araştırmalar Dergisi 65/12 (2019) , 666-682.

file:///C:/Users/e%C5%9Fref/Downloads/PLATON%20VE%20AR%C4%B0STOTELES%20FELSEFELER%C4%B0NDE%20GER%C3%87EKL%C4%B0K%20ALGISINA%20DA%C4%B0R%20KISA%20B%C4%B0R%20%C4%B0NCELEME%20(3).pdf

Peterson Michael “*Akıl ve İnanç*” Çev.Rahim ACAR İstanbul Küre Yayınları, 3. Basım ,2012.

Russell,Bertrand ‘*Din İle Bilim*’ Çev.Akşit Göktürk İstanbul Yapı Kredi Yayınları,9.Baım, 2023.

Russell,Bertrand. “*Mantıksal Atomculuk Felsefesi*” Çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Kulak, Özdağ İstanbul :Alfa Bilim Yayınları,1. Basım ,2015.

Russell,Bertrand. “*Neden Hristiyan Değilim*” Çev. Nurdan Soysal İstanbul: Say Yayınları,1.Basım 2020.

Russell,Bertrand “*Mistisizm ve Mantık*” Çev. Funda Şirinoğlu Eskişehir: Dorlion Yayınları, 1Basım,2022.

Russell, Bertrand “*Bilimsel Bakış*” Çev. Funda Sezer İstanbul: Say Yayınları, 2.Basım, 2019.

Şekerci, Ahmet Erhan. “*Aydınlanma ve Din*” İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2015